

નિવેદન

છેલ્લાં પચીસેક વર્ષની આપણી કવિતામાંથી મધ્યમ કદનાં પચાસ કાવ્યોનો આ સંગ્રહ પ્રસિદ્ધ કરનાં અમને આનન્દ થાય છે.

અમુક કવિની અમુક જ કૃતિ સા માટે લીધી અને બીજી કોઈ સા માટે નહિ, તેમ જ અમુક કવિની કૃતિ સા માટે લીધી ને અમુક કવિની સા માટે નહિ, એવા પ્રશ્નો સ્વાભાવિક રીતે જ કોઈ કોઈ સ્થળે ઊઠી શકે તેમ છે. એવા પ્રશ્નોનો અન્તિમ નિર્ણય બાગ્યે જ થઈ શકે, એટલે એની ચર્ચામાં ઊતર્યો વિના, અમે નમ્રતાપૂર્વક એટલું કહીએ કે આ સંગ્રહમાં રસનું અને રુચિનું વૈવિધ્ય ઠીક પ્રમાણમાં જળવાઈ રહે એ દૃષ્ટિ રાખીને આ કાવ્યો પસંદ કર્યાં છે. અમારી મર્યાદામાં રહીને, કવિઓનું પ્રતિનિધિત્વ પણ ખતી શકે તેટલું વધારે જળવાય એ માટે ત્રણથી વધારે કાવ્યો કોઈનાં લીધાં નથી; અને કાવ્યની પસંદગી કરતી વેળા અમે એક જ દૃષ્ટિ રાખવાને મથ્યા છીએ : કાવ્યત્વની. કોઈપણ કવિની પ્રતિભાને અન્યાય ન થઈ જાય એનું ખાસ ધ્યાન રાખવાને અમે ખની શકે તેટલા જમૂત રહ્યા છીએ. અને જે કવિમિત્રોનાં કાવ્યોથી આ કે આવો કોઈપણ સંગ્રહ શોભી ઊડ્યા વિના ન રહે તેમનાં કાવ્યો, કેવળ સ્થળસંકેતને કારણે જ, અમે લઈ શક્યા નથી તેનો અમને ખેદ રહ્યા કર્યો છે.

આ સંગ્રહના સંપાદનનું ઉત્તરદાયિત્વ અમારું છે.

કાવ્યરસિક ગુજરાતને આ સંગ્રહ ગમશે તો અમે કૃતાર્થ થઈશું.

૬-૧૦-૧૯૫૨

સંપાદકો

નવી કવિતા વર્તમાન અને ભાવિ

કોઈએ કહ્યું છે તે સાચું છે કે સાહિત્યના ઇતિહાસો પંચાંગથી નથી ઘડાના. ઈ. સ. ૧૯૦૦ કે ૧૯૨૫ કે ૧૯૫૦ની સાલ આવે એટલે સાહિત્યમાં કશુંક નવું પ્રચલન થવું જ જોઈએ એ અનિવાર્ય નથી હોતું. તેમ છતાં સાહિત્યના સામાન્ય અભ્યાસની દૃષ્ટિએ આપણે અમુક અમુક કાલાવધિની મર્યાદા બાંધીને સાહિત્યપ્રવાહનું નિરીક્ષણ કરીએ તો તેમાં કશું જોડું નથી.

એ દૃષ્ટિએ જોતાં ઈ. સ. ૧૯૦૦ થી ૧૯૨૫ સુધીના કાલાવધિને આપણે બે ભાગમાં વહેંચી શકીએ: ૧૯૦૦ થી ૧૯૧૪ સુધીનો એક અને ૧૯૧૪ થી ૧૯૨૫ સુધીનો બીજો ઈ. સ. ૧૯૧૪ ની સાલને આ રીતે વિભાજક વર્ષ ગણવાનું કારણ એ છે કે એ વરસમાં 'પહેલું' મહાયુદ્ધ શરૂ થયું. એના જેવું બાપક, એના જેવું લાંબું, અને એના જેવું બધુંકર યુદ્ધ જગતે પૂર્વે કદિ જોયું નહોતું. એ યુદ્ધને પરિણામે પૃથ્વીનો નકશો બદલી ગયો. અને એનું સૌથી મોટું પરિણામ એ આવ્યું કે ઇંગ્લંડમાં જૂના યુગનો અસ્ત થયો. અને રશિયામાં પૂર્વે કદી સાંભળી નહોતી કે કમ્પી નહોતી એવી ક્રાન્તિ થઈ. ઓ, સમાજ, રાજ્યસત્તા અને ધર્મ; આ બધાં પ્રત્યેનું મનુષ્યનું દૃષ્ટિગિન્દુ બદલી ગયું. અને પરિણામે માનવ-સ્વાતંત્ર્ય અને વ્યક્તિ-સ્વાતંત્ર્યનો નવો યુગ જોડ્યો.

આપણા સાહિત્યને માટે પણ એ વર્ષ અસાધારણ મહત્વનું નીવડ્યું. આગલા યુગની-એટલે કે ગોતર્ધનયુગ અથવા પૃથિતયુગની છેલ્લી કૃતિએ 'રાઈનો પર્વત,' 'જયા અને જયન્ત' અને 'રમરણસંદિતા' એ વર્ષમ પ્રગટ થઈ. એ જ વર્ષમાં ગાંધીજી આફ્રિકાથી સ્વદેશ પધાર્યા; અને આખ દેશમાં-કાશ્મીરથી કન્યાકુમારી અને કલકત્તાથી કચ્છ પ્રદેશ સુધી અચલત અને તનમનાટ વ્યાપી રહ્યાં.

૪. સ. ૧૯૧૯ માં જલિયાવાવાની કતલ થઈ અને તેમાંથી અહિંસક અસહકારની લડતનો જન્મ થયો. આપણો દેશ ફેટલો વ્યાપક અને વિરાટ છે એવું સાચેસાચુ જ્ઞાન આપણને પહેલી વાર ત્યારે થયું. અને વાર્તાવિક્રમ જીવનનો આપણો સપક વધારે સઘન અને વધારે જીવંત બન્યો. આંધીજીવનની રીંધી અમર નીચે આપણે આદર્શને વાગ્દત્તમાં ગૂંથવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પ્રયોગશીલતા અને સાહમત્રિત્તિને જીવનમાં તેમ જ કવનમાં રથાન મળ્યું જીવનને આપણે ગભીર દૃષ્ટિએ જોવા લાગ્યા વિશ્વ-પ્રેમના આંધીજીના આદર્શો આપણને આપણાં જૂનાચેના બાંકુ તરફ વાળ્યા. અને આપણી નાનકડી આખમાં સમાય છે તેવડે જ જગત નથી એવું આપણને જ્ઞાન થયું.

‘આતું’ સીધું પરિણામ એ આવ્યું કે આપણો કવિ માત્ર પ્રેમના પ્રતિના કે પરમાત્માના જ ગીતો ગાવાને બદલે જીવનની કઠોર વાર્તાવિક્રમ પ્રયે અભિમુખ બન્યો. ૧૯૧૪ સુધીની કવિતામાં મહાન અથવા ભવ્ય વિષયો માટે આમૃત રાખવામાં આવતો હતો. કવિતા લખવી હોય તો મેઘ, ચંદા, તારા, કમળ, જીનજીલ અને કોપવ જેવા વિષયો પર જ લખાય એવી સામાન્ય માન્યતા પ્રચલીત રહી હતી. તેને બદલે ૧૯૧૪ પછીની કવિતામાં એનો પ્રત્યાઘાત થયે થયો. અને ‘મીઠડી,’ ‘જગડી,’ ‘દરજ,’ ‘રૂઝી,’ ‘ત્રણ પાડોશી,’ ‘જાજરની માખી,’ ‘હજરો,’ ‘ધુત્ત,’ ‘ચૂસાયેલો ગોટલો,’ ‘એ મિલાદ,’ ‘જૂડ,’ ને ‘જૂડપાલિમરાજો,’-વગેરે વિષયો પર કાળો લખાવા લાગ્યા શરૂઆતમાં, અલગત, એમાં નવીનતાને ખાતર જ નવીનતાની હિપામના થવા લાગી અને આમ થાય તે રંગારંગિક હતું. જીવનની જે નવીનતા અને તાજગી આપણને જેના મળ્યા હતા અને દાનો અને દાનોની જે ચિનટ સૃષ્ટિ આપણા સમસવેનનું અને સદાનુભૂતિનું પાન મળી હતી, તેને પ્યાનમાં લઈએ તો ફેટમેક અશી આમ અને એ આનંદાર્ગ પછી હતું. એટલે આપણે પ્રયત્નપૂરક પણ વધારે ને વધારે વાગ્દત્તથી રિપો તરફ વળ્યા અને એ રિપોનું આવેખન પણ વધારે નિરકુશ ને વધારે રૂઝોદ દળે કરના

૧૫૧/૪. સ. ૧૬૩૩-૩૪ ની સાલમાં આપણા તે વખતના નવા કવિઓ
 હુંદરમ, હિમાશંકર, રત્નેહરસિમ, બેટાઈ આદિના કાવ્યસંગ્રહો- પ્રકટ
 થયા. તેમાં આ વાસ્તવદર્શન અને પ્રયોગશીલતાનાં જનનગતનાં સ્વરૂપોનું
 આપણને દર્શન થયું.

પણ જે વખતે આ બધા સંગ્રહો વંચાતા ને વખણાતા-ને અમુક
 થયોમાં વગોવાતા પણ-હતા તે જ અરસામાં આ વાસ્તવદર્શન સામે
 હક્કમ પ્રત્યાધાન શરૂ થઈ ચૂક્યો હતો. 'દાંત્ય માટેનો વિષય બંને ગમે
 તેવો તુરંત હોય, પણ એ વિષયનું આલેખન કરવા માટેની દષ્ટિ તુરંત
 ન હોવી જોઈએ એ સત્ય આપણા સારા ને સાચા કવિઓને સમજવા
 નામ્યું હતું. એટલે આપણા ઇતિહાસ પુરાણોમાથી પૌરુષ અને પરાક્રમને
 પ્રેરે તેવા વિષયોનું આલેખન થવાની સાથોસાથ, તુરંત કે તુરંતામાસી
 વિષયોનું પણ ગંભીર અને બધા દષ્ટિએ આલેખન થવા લાગ્યું. આમ
 વિષય બધા કે મહાન હોવો જોઈએ એવો જે આગ્રહ પડિતયુગમાં
 રાખવામાં આવતો હતો, તે જતો રહ્યો; પણ વિષય ગમે તેવો હોય,
 તેના આલેખન પાછળની દષ્ટિ મહાન અને બધા હોવી જોઈએ એ સત્ય
 સ્વીકારાયું.

પરમાત્મા, પ્રકૃતિ અને પ્રેમ : એ તો કવિતાના સનાતન વિષયો છે.
 પણ નવા યુગમાં આપણી જીવનદષ્ટિ સંકેચિત મટીને વિશાળ બની;
 એટલે પરમાત્મા પાસેથી જૂના કવિઓ માગતા તેમ ઐહિક વસ્તુઓના
 વરદાન માગવાને બદલે આપણો કવિ પૌરુષ, પાપમાથી બચવાની શક્તિ
 અને પરાક્રમ કરવાનું સામર્થ્ય જ માગવા લાગ્યો. ધર્મવરની યોગના
 સ્વચ્છંદ કે અસંખલ નથી, પણ સાળિગ્રામ છે એ સમજવાથી, શ્રી.
 રામનારાયણ પાંચક કહે છે તે પ્રમાણે 'મૃત્યુ પણ મંગળ તરીકે સ્વીકાર-
 ાયું; અને જગતનાં દુઃખો પણ એ જ બાવનાથી સદૃશ મનાયાં.'

આ ઉપરાંત પ્રકૃતિ પ્રત્યેની દૃષ્ટિમાં પણ સ્ફુર્તિ ફેરફાર થયો. પ્રકૃતિના
 દર્શનમાં પ્રકૃતિના સૌન્દર્ય માટેનું આકર્ષણ તો સ્વાભાવિક રીતે હોયજ.
 પણ સાથોસાથ નર્મદ, નરસિંહરાવ, કલાપી વગેરેનાં કાવ્યોમાં પ્રકૃતિ

અને મનુષ્ય વચ્ચે જે વિરોધ દેખાતો હતો—*man alone is vile* ! નો જે ભાવ વારંવાર ઘૂંટાયાં કરતો હતો—તે દેખાવો, ઘૂંટાવો ને ગવાવો અંધ થયો. તેમ જ પ્રકૃતિમાં માનવભાવનું વારંવાર જે આરોપણ કરવામાં આવતું હતું તે પણ ધીમે ધીમે ઝાણું થઈ ગયું. ખીજી રીતે કહીએ તો આપણી સહાનુભૂતિની ફલક વિસ્તરતાં, માનવમાત્ર પ્રત્યે ગ્રેમ સહાનુકંપાની લાગણી જન્મી; અને તેને લીધે, આ વિશ્વમાં પ્રકૃતિ તો સુંદર જ છે, દુષ્ટ કોઈ હોય તો માત્ર માણસ જ, એ માન્યતા નાશ પાળી.

જેમ પરમાત્મા અને પ્રકૃતિ તરફના દષ્ટિબિન્દુમાં થયું તેમ ગ્રેમ તરફના આપણા દષ્ટિબિન્દુમાં પણ પરિવર્તન થયું છે. શ્રી રામનારાયણ પાઠક કહે છે તે પ્રમાણે ‘દામ્પત્યગ્રેમનાં કાવ્યોમાંથી રમુજ ભોગોનાં વર્ણનો નીકળી ગયાં છે. અને સૂક્ષ્મ સૌન્દર્ય-પરોગની દૃષ્ટિ જ પ્રધાન બનતી આવી છે. ખીજી તરફ પરસ્પર આદર અને પરિપક્વ મૈત્રીમાંથી જન્મતી સમાનતાની બાવના પણ આપણાં દામ્પત્યગ્રેમનાં કાવ્યોમાં પ્રકટ થતી ગઈ છે.’ દામ્પત્યરસનેહ સિવાયનાં કાવ્યોમાં માતા, પિતા, દાદાજી, બાઈ-મહેન અને મિત્રો : આ બધાં પણ આપણી ઊર્મિનાં ને પ્રીતિભાવમૂલક રસેહાંતરિણાં પાત્ર બન્યાં છે. રાજ-ભક્તિ નહિ પણ દેશપ્રીતિ અને દેશાભિમાને આપણા કવિઓની હૃદયતંત્રીને ઝણઝણાવી છે. ને ખીજો રાષ્ટ્ર પ્રત્યેના દ્વેષમાંથી નહિ, પણ આપણા રાષ્ટ્ર પ્રત્યેના ગ્રેમમાંથી જન્મેલો દેશભક્તિનો ભાવ આપણાં બધાં ઉત્તમ કાવ્યોનો પ્રેરક બન્યો છે.

વિયયો પૂરતી વાત કરીએ તો, સુંદરમુના શબ્દોમાં ‘આપણી નવી કવિતા વિયયોની પસંદગીમાં સર્વતોમુખી બની છે. એણે આખા જગતને પોતાની બાથમાં લઈને તેનાં ઉત્તમોત્તમ અને ઉન્નતોન્નત તત્ત્વોને સ્પર્શવાનો અને તેનાં મૂલ્યમ સૌન્દર્યને અને રસને અધિગત કરવાનો સન્નિષ્ઠ પ્રયત્ન કર્યો છે. જીવનના બધા જ અંદેશોને અને બધા જ આવિર્ભાવોને એણે એકસરખા ધવિત્ર અને એકસરખા માનાહ માન્યા છે. અને અનુચિત કે અશિષ્ટ મણાના વિયયોની પાછળ પણ માનવતાના, સરકારિતાના જીવનની ઉન્નત કે મહત્ત ગતિના, દૂષા કે પ્રકટ સૌન્દર્યના અને સત્યના ધબકાર

નેવાનો પ્રયાસ કયો છે. તેણે જીવનના પ્રાપ્ત અને ભગ્ય, ક્ષણિક અને સનાતન, રક્ષતત્ત્વ અને સુદ્ધમનમ, કુરુપ, એમ સર્વવિધ આવિષ્કારોને રપર્યાવાનો, સમજવાનો, અને ગાવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.'

આપણી આજની કવિતામાં ગાંધીયુગની પ્રધાન ભારનાઓ- દીનજનરાતસહ્ય, અને સામ્યવાદ, અહિંસક વિજિગીપણા અને સ્વાર્પણ, વિશ્વબંધુત્વ અને યુદ્ધવિરોધ : આ બધી ભાવનાઓ મૂળ થયેલી છે. પણ તેમાં, સાધોસાધ, મિશ્રણ પણ જનજનની વિચિત્ર વસ્તુઓનું યર્થ રથું છે. એક તરફ એમાં નાનાસાલ 'વેણુરિહાર,' 'હરિદશન' અને 'હરિસંહિતા' લખીને આધુનિક ભાગવત જેવાં ભક્તિગ્રાંથો લખે છે; બીજી તરફ સુન્દરમ અને પૂનલાલ જેવા કવિઓ ધી. અરવિંદની છાયામાં રહી, જિંડી આત્માનુભૂતિઓ વ્યક્ત કરે છે; ત્રીજી તરફ મેઘાણી અને નગીનદાસ પારિખ રતીન્દ્રનાયના અગમ્યવાદની છાયા આપણે ત્યાં ઝીંકે છે; ચોથી તરફ રવખરચ અને ઉપવણી જેવા સામ્યવાદી બંધુઓ ઐહિકતાનો, પરિશ્રમનો અને પરસેવાનો મહિમા ગાય છે. એક તરફ મન્દુલાલ ગાંધી અરપષ્ટ અને મોહક રંગદર્શિતાવાળાં ગીતો આપે છે; તો બીજી તરફ મુખાંશુ પ્રાચીન ભગ્નોના બળુકારા જમાવે છે. પ્રહલાદ પારિખ, રતિલાલ છાયા અને નાયાલાલ દવે બંગાળી કવિતાની મોહક અને મુક્તાયમ સુરાવલિમાં પોતાના ભાવને મટે છે; તો ઉમાશંકર 'શુદ્ધે પોતાંક' દ્વારા પૌલિશ સાહિત્યમાંથી એક આખી સૌનેટમાળાને આપણે ત્યાં લાવે છે. આપણી અત્યારની કવિતામાં લાળ, લીંટ, બળખા અને પર જેવા પદાર્થો પણ ઉદ્ભવ્ય પામે છે. અને મનુષ્યના આત્માની જિંડામાં જિંડી આધ્યાત્મિક અનુભૂતિઓ પણ આલેખનાવપય બને છે. આમ, આપણી આજની કવિતામાં ધરતીની માયા પણ બંધાય છે અને અંતઃકરણ ઝાંકુઝાંકુ આત્મદર્શન કરવાને પણ પ્રેરાય છે; વાસ્તવિકતામાં મન રમ્યા કરે છે; અને આદર્શપરાયણના પણ આકાશની માફક ચિત્તને વ્યાપી રહે છે.

ગ્રા. અમૃતલાલ યાચિકના એક લેખમાં બતાવવામાં આવ્યું છે તે મારાજે નર્મદ-દ્વિપત યુગયો કરે થયેલી કવિતામાં પ્રાચીન દેશી ઢાળોને

મહાલે માત્રાગેજ છંદોનો પ્રયોગ પણ શરૂ થયો. ધીમે ધીમે અક્ષરમેજ છંદોનો પ્રયોગ પણ એ જ અરસામાં વધવા લાગ્યો. અને ગોવર્ધનધુગમાં તો અક્ષરમેજ છંદોનો પ્રચાર ઘણો વ્યાપક થઈ ગયો. અંગ્રેજી સાહિત્યનો પરિચય અને અભ્યાસ વધતો ગયો તેમ તેમ કાવ્યરૂપોના નવા પ્રયોગો પણ શરૂ થતા ગયા. એક તરફથી સૈનેટ, સિરિક, અંગ્રેજીપદ્ધતિના 'ઓડ' પ્રકારનાં અર્થગંભીર કાવ્યો વગેરે પ્રત્યે આપણા કવિઓનું આકર્ષણ વધવા લાગ્યું અને બીજી તરફથી મહાકાવ્ય, ચિંતનાત્મક કાવ્યો અને નાટક ત્રણેમાં ચાલી શકે એવા બેકવર્સને ગુજરાતીમાં ઉતારવા આપણા કવિઓ મથ્યા અને તે માટે અનેક પ્રયોગો તેમણે કર્યા. બેકવર્સનાં મુખ્ય લક્ષણો અગ્રેયતા અને પ્રવાહિતા છે. આને આપણાં આદ્યત સંધિવાળાં માત્રાગેજ વૃત્તોમાં ઉતારવા એ ધણું કઠણ હતું. કારણકે આદ્યત સંધિનાં અક્ષરમેજ અને માત્રાગેજ છંદોના બધારણમાં અમુક નિયમિત સ્થાને તોલ અનિવાર્ય આવ્યા જ કરતા હોવાથી તરત એવામાં સરી પડાય છે. અને તે ઉપરાંત વળી તેમાં એકના એક બીજાનું આવર્તન થવા કરતું હોવાથી એકવિધતા પણ સ્વાભાવિક રીતે આવી જાય છે. અનાદ્યત સંધિવાળાં અક્ષરમેજ વૃત્તોમાં એ જાય પણો બોલો થઈ જાય છે. એ વૃત્તો પણ આદ્યત સંધિવાળાં વૃત્તોની માફક એવત્વમૂલક છે એ સાચું; પણ યતિભંગ, શ્રુતિભંગ વગેરેથી એના એવત્વને પ્રમાણમાં ગોળ બનાવી દેવાનું સહેલું છે એટલે માત્રાગેજ છંદોમાં નડે છે તેટલું એવત્વ આ વૃત્તોને નડતું નથી. આવાં અનાદ્યત સંધિવાળાં વૃત્તોમાં પણ નિયત અને દૃઢ યતિસ્થાનો જ્યાં આવતાં હોય તેવાં વૃત્તો બહુ કામમાં ન આવી શકે તે દેખીતું છે. એટલે સંમૂળ અક્ષરમેજ વૃત્તોમાંથી દૃઢ યતિ વિનાનાં માત્ર એ જ વૃત્તો વધારે અનુકૂળ બન્યાં. અને તે પૃથ્વી અને અનુક્રુપને આપણા પ્રયોગશીલ કવિઓએ મુખ્યત્વે સ્વીકારી લીધા.

બેકવર્સને ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો પ્રયોગ તો, અલગત, ઘણા કવિઓએ કર્યો છે. નર્મદે વીરવૃત્ત અજમાવ્યુ નાનાલાલે ડોલનસૈવીમાં અપભ્રાંશવૃત્ત સાધન બીજું કર્યું. જલરત્નચંદ્રે સળંગ અગ્રેય ચર્તાવિરામ-

સૈયિષ્યવાળાં પૃથ્વી છંદને પ્રચારમાં આવ્યો. કેશવલાલે વનવેલી દ્વારા
 બ્લેન્કવર્સમાં ગ્રીલાતા બન્ધકરુણ બાવોને આલેખવાનો પ્રયત્ન કર્યો.
 ખુબરદારે પ્રથમ સુકતધારા છંદની યોજના કરી અને પાછળથી સગણનાં
 પાંચ આવર્તનોવાળા અમીરી મહાછંદની શોધ કરી આખી મનહરરાગે
 રામછંદને આગળ ધર્યો. અને આ ઉપરાંત, અન્ય નાનામોટા કવિઓએ
 પણ પોતપોતાની રીતે બ્લેન્કવર્સને ગુજરાતીમાં ઉતારવા માટે પ્રયત્નો
 કરવામાં કયાશ ન રહેવા લીધી. છતાં પણ, એમ કહેવું જોઈએ કે
 બ્લેન્કવર્સનું યથાતથ સ્વરૂપ જીવી શકે તેવા છંદ હજી ગુજરાતીમાં
 નિર્માણ બાકી છે.

અક્ષરમેળ છદોનો આ પ્રયોગ ગુજરાતમાં એટલો બધો વધી ગયો
 કે કવિતાના છદોદ્દેશસૌંદર્યની અવગણના થવા લાગી. અને છદોની
 ભાગતોડ, જુદાં જુદાં મિશ્રણો અને સાંકચ સાધવામાં આપણા કેટલાક
 કવિઓ મશગૂલ બની ગયા. કવિતાની સાથે ગેયત્વનો સંબંધ, આમ,
 લગભગ તૂટી જવાની અણી ઉપર આવ્યો. એટલું જ નહિ પણ ગેયત્વ
 જણે કવિતા માટે પ્રાણધાનક તરવ હોય તેમ તેની ઉપેક્ષા પણ થવા
 લાગી. આ બધાં સામે પ્રત્યાઘાત થાય એ સ્વાભાવિક હતું : પ્રત્યાઘાત થવો
 જ જોઈતો હતો. એ થયો. અને સદ્ભાગ્યે આપણા ઉત્તમ કવિઓ
 પહેલી તકે એવી કેવળ અર્થધનતા સાધવાના પ્રયોગોમાંથી મુક્ત થઈ
 ગયા ઉમાશંકર, મુંદરમ્, મેધાણી, રત્નેશ્વરસ્થિ વગેરે કવિઓએ મનોરમ
 સુમધુર ગીતો પણ આપ્યા અને અક્ષરમેળ છદોમાં પણ યતિશુદ્ધિ,
 બાધાસૌંદર્ય, પ્રાસયોજના અને અનુમાધુર્યને પણ સિદ્ધ કરી લીધાં
 એ કવિઓની પછીની પેઢીના નિરંજન ભગત, પ્રહલાદ પારેખ, રાજેન્દ્ર
 શાહ, બાવમુકુન્દ દવે, નાથાવાલ દવે વગેરેએ તો ગીતોની જ દિશામાં
 સવિશેષ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી. એ રીતે જોઈએ તો અત્યારની કવિતાનું
 વલણ છદોળક્ષતા કરતા ગેયત્વની દિશામાં વધારે ઢળતું દેખાય છે.
 રેડિયો, ગાસગર્યા ઇત્યાદિ રંજન સમારબો વગેરે પણ આ જાતના
 ગીતો માટે અનેક અન્ય કારણોમાનાં એકાદ નિમિત્તકારણ જરૂર ગણી

શકાય. એવત્વ તરફના આપણા વધતા જતા આગ્રહને પરિણામે છદોગ્રહ કાવ્યમાં જ શક્ય એવા સૈનેટ છત્વાદિ ચિંતનાત્મક કાવ્યસ્વરૂપ તરફ આપણું લક્ષ કેન્દ્ર મેળું પડવા લાગ્યું છે એમ કહીએ તો ચાહે. લાંબા ખંડકાવ્યો કે આખ્યાનકાવ્યો પણ આ પ્રકારના વાતાવરણમાં ઝાઝું આકર્ષણ ન જમાવી શકે તે પણ સ્વાભાવિક જ છે. એટલે જ ગુજરાતમાં અત્યારે ગીતોનો યુગ ફરી જીગવા માંડ્યો છે એમ કહેવું હોય તો કહી શકાય ખરું. આનું એક પરિણામ તો, અલગત, અતિરપ્ત છે. ગીત દૂર જ હોય અને સુખ્યત્વે એકાદ જિમિનું જ વાહન હોય. એટલે લાંબા, ભાવસાનત્યવાળાં અને ચિંતન કે દર્શનની ઉત્તમોત્તમ ઠાંટને સર કરતાં કાવ્યો માટે એ ઉત્તમ વાહન બની ન શકે. અને કવિતામાં આવાં કાવ્યોનું રચાન પણ ઉર્મિકાવ્યો જેટલું જ—ખૂદ, એથી પણ વધારે—મહત્ત્વનું હોય છે. એટલું જ નહિ પણ અત્યારે જે સંક્રાન્તિ કાળમાંથી આપણે પસાર થઈ રહ્યાં છીએ અને મૂલ્યપરિવર્તનની પ્રક્રિયાનો અનુભવ કરી રહ્યા છીએ તેમાંથી કેઈ પ્રતિભાશાળી કવિને મહાકાવ્યની સામગ્રી મળી રહે એ સંભવિત પણ છે. અને એવા કવિ ત્યારે ગુજરાતને મળે ત્યારે કદાચ એણે ફરીથી અક્ષરમેળ વૃત્તો તરફ વળવું પડે તો પડે.

અત્યારે વિકાસ પામતાં જતાં કાવ્યસ્વરૂપોમાં સૌથી વિશેષ ધ્યાન ખેંચે એવો મોર્ષ પ્રયોગ હોય તો તે નાટ્યરૂપકોનો છે. ઉમાશંકર 'પ્રાચીના'માં એવાં પદ્યગદ્ય નાટ્યરૂપકો આપ્યાં છે. આવતીકાલનો કવિ એ દિશામાં વધારે પ્રયાત્ન કરે તે બનવા જોમ છે.

✓ મહાકાવ્યોનો પ્રયોગ તો અત્યારે આપણે મૂકી જ દીધો છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. નાનાલાલ, ખગરદાર અને ઠાકોર પોતાની કેટલીક કૃતિઓને મહાકાવ્ય તરીકે ઓળખાવે છે એ ખરું; પણ એ કૃતિઓમાં મહત્ત્વ કેટલું, કાવ્યત્વ કેટલું અને વિરાટ દર્શનનું સામર્થ્ય કેટલું એનો નિર્ણય તો કાળ જ કરી શકે. અંગ્રેજી મહાકાવ્યના જેવો પ્રવાહી બને—

વર્ષ આપણે ત્યાં નથી તેથી મહાકાવ્ય આપણી ભાષામાં નથી એમ કેટલાકને લાગે છે તે વિચાર શ્રાગઢ ગણાવે તો એ મહાકવિની પ્રતિભાને ઇંદોની મુશ્કેલી કદી નથી નડતી. એમ ન હોય તો આપણા સરકૂન મહાકાવ્યો અનુકૂળ અને ઉપમતિમાં રચાયા છે તે ન રચાત. એટલે અત્યારે તો એમ જ કહેવું જોઈએ કે આ દિશા લગભગ બંધ જોવી જ છે.

અન્ય કાવ્યરો વિશે એટલું જ કહી શકાય કે અત્યારના સૌનેદો, સિરિક, અર્ધ મળીર કાવ્યો બાળકાવ્યો, મુક્તકો, ઉર્દૂ શૈલીની ગઝલો આરતી કાનની કવિતામાં ઓછાવતે અંશે પણ રહેવાના જ.

કાવ્યના લયની વાત કરીએ તો એમાં આપણને એક તરફથી બગાળા ગીતોની મોહક સૂરાલિના બળકારા સંભળાય છે તો બીજી તરફથી આપણા જ પ્રાચીન લોકગીતોના અને ભજનોના ઢાળોના પડખા પણ પડતા જણાય છે. માત્ર યુજ્જ્વાનમાં જ નહિ પણ મારવાના લોક ગીતોના સૂરો પણ આપણા કવિઓ ઝીલવા લાગ્યા છે અને ક્યારેક ક્યારેક સિનેમાના ગીતોના સૂરની છાયા પણ આપણા હૃદય ઉપર પડતી જોવામાં આવે છે. વિશેષ વલણ, અત્યંત, તેમાં પ્રાચીન લોકગીતોના અને ભજનોના ઢાળો તરફ દોડે એમ અત્યારે તો લાગે છે માત્રામેળ હોય પણ, કદાચ, આપણા આરતી કાલના કવિનું ધ્યાન એવું તો નવાઈ નહિ. રાજભાષા હિંદીનો પણ પરિચય આપણને હવે થવા લાગ્યો છે. એ પરિચય જેમ જેમ વધતો જશે તેમ તેમ કવિતાનું માત્રામેળ સ્વરૂપ વિકસવા પામે એ સંભવિત છે અત્યારે પણ કવિતા માત્ર પાંડવ કે માત્ર શિષ્ટભોગ્ય જ નહિ પણ સર્વભોગ્ય હોવી જોઈએ એ માન્યતા જાણ્યે અજાણ્યે આપણા કવિઓ સ્વીકારવા લાગ્યા છે અને કવિતાએ સર્વ ભોગ્ય થવું હોય તો એમાં સરળતા પ્રાસાદિકના પ્રવાહિતા અને શ્રવણમાધુર્ય હોના જોઈએ એ નિર્વિવાદ છે આ યુગ છદો રૂઢ કા યોમાં સિદ્ધ ન થઈ શકે તેમ નહિ, પણ વિશેષ સિદ્ધિ એને માત્રામેળ વૃત્તોમાં મળે એ સ્પષ્ટ છે.

✓ આ તો થઈ આવતી કાનની કવિતાની સામાન્ય રૂપરેખા. આપણા દેશના સમગ્ર ઇતિહાસમાં અપૂર્વ અને અનન્ય એવા સમયમાધી આપણે

પસાર થઈ રહ્યાં છીએ. આપણે સ્વાધીન બન્યા છીએ પણ આ સ્વાતંત્ર્યની
 ખુમારી આપણી પ્રભને કે આપણા કવિને બરાબર ચડી જણાતી નથી. એ શા
 માટે ચડી નથી એના કારણોની ચર્ચામાં બેતરવાની કશી જરૂર નથી એનું
 કારણ કદાચ, આપણા દેશનું અત્યારનું સમગ્ર વાતાવરણ પણ હોય પરંતુ
 મુખ્યત્વે તો વર્તમાન જગતની અચાત પરિસ્થિતિ છે એમ કહેવું
 નેઈએ અત્યારે આખા જગતમાં આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્યો
 પ્રતિક્ષણ બદલાતા જાય છે ભૂતકાળ માથેનો આપણો સબધ તૂટી જાય
 છે, અને બલિધની દિશા હંજી રપટ નથી. આ ક્રાંતિકાળમાંથી કેવો
 યુગ ઉદય પામશે એ તો કોણ કહી શકે? આપણે પ્રાકૃત દશા તરફ
 જઈશું કે મહામાનવીની દિશામાં પ્રવાણ કરીશું એનો નિર્ણય પણ કઈ
 રીતે થઈ શકે? પણ એ વાત નિશ્ચિન છે કે જગતના સ્વરૂપનું ધડનર
 જે રીતે થવાનું એની અસર આપણા દેશ ઉપર અને આપણા સૌ ઉપર
 થયા વિના રહેવાની નહિ એ અમર જે પ્રકારની હશે તે પ્રકારનું આપણું
 જીવનદર્શન હોવાનું અને જીવનનું આપણું જે દર્શન હશે તેને યથોપાય રીતે
 આનેખી શકાય તેવા વિષયો તરફ આપણે વળવાના અને કા યનો બાલદેહ
 પણ એને અનુરૂપ જ ધરાવનારો મને તો લાગે છે કે વર્તમાનકાળની આધી
 પસાર થઈ જતા મગજમથ ઉપા જિગ્જાની જ મનુષ્ય દેવળ બહિર્મુખ
 મગીને અતર્મુખ પણ બનનારો જીવનના મર્મ અને પ્રયોજનને સમજવાનો
 વધારે પ્રામાણિક અને સનિષ્ઠ પ્રયત્ન પણ એ કરવાનો અને જીવાદિ-
 તાના શુભતત્ત્વને ઝોળખવાને અને આતેખવાને એ મથવાનો એ દિવસ
 ક્યારે જિમશે એ કહી શકાતું નથી પણ જિગવાનો જરૂર એમાં શકા
 નથી નહિ તો માનવજાતિ માનવી તરીકે જીવી જ ન શકે અને એ
 શુભ દિવસ જ્યારે જિમશે ત્યારે આપણી કવિના જિમિ, કલ્પના, નિતન
 અને દર્શનને અનુકૂળ એવી શબ્દાવલિમાં અને લયાન્વિતતામાં વ્યક્ત
 થવાની એ નિસરણ છે

મનસુખલાલ ઝેરેરી

અનુક્રમ

કાવ્ય	કવિ	પૃષ્ઠ
બલુકારા	જળવતરાય ઠાકોર	૧૭
વર્ષોની એક સુંદર સાંજ	"	૧૮
છેતુ દર્શન	રામનારાયણ પાટક	૧૯
સિન્ધુનુ આમ ત્રણ	"	૨૦
હીચકાની દોર	ત્રિજુન વ્યાસ	૨૨
અમર ઇતિહાસે	દેશળ પરમાર	૨૩
ઝખના	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૨૪
મરતા બાળકનું આશ્વાસન	"	૨૫
મા	ચન્દ્રચંદન મહેતા	૨૮
વિસર્જન	"	૨૯
દૂર દેશમાં ગુજરાતની		
શરદપૂનમની સ્મૃતિ	પૂર્ણલાલ	૩૦
જ્યોતિર્ધામ	કરસનદાસ માલોક	૩૧
સુપતુ ગુનાની	"	૩૩
આત્મ પરિચય	જ્યોતીન્દ્ર હં દવે	૩૭
કળા	જયમનગૌરી પાટક	૪૦
દેવના ધામ	જ્યોત્સ્ના શુક્ત	૪૧
અમરપથમાં	ઝીણુભાઈ દેસાઈ	૪૨
ઠાણ રોકે	"	૪૩
ગુપ્ત દીવે	સુંદરજી બેટાઈ	૪૪
પ ખાગો ધોડો	"	૪૬
પ્રનાસ	બાદરાયણ	૪૭
આનંદે તુ	ઈન્દુલાલ ગાધી	૪૮
પૂનરનો પૂલ	પનીલ	૪૯
સ્વપ્નોને શોધવા ક્યા ?	અમીન્દાસ	૫૦

શુભેચ્છકોને	રામપ્રસાદ શુક્લ	૫૧
જાવા પૂવે	સુન્દરમ્ ૧	૫૨
પૂલના યાંમલાઓ	"	૫૩
વિરાટની પગલી	"	૫૭
તારી રમૂતિ	મનસુખલાલ ઝવેરી	૬૦
ગિરનાર	"	૬૨
આજો આજો દિવસ	શુભાનંદાસ બોક્કર	૬૮
પુણ્ય રહેવાર	રમણુ વડીલ	૬૯
તાદાત્મ્ય	પુષ્પા વડીલ	૭૧
અતૃપ્ત તૃપા	નલિન બટ	૭૨
પિરામિડ	રમણુલાલ સોની	૭૩
લક્ષ્મીની આગી ભેરખીજી	સુધાંશુ	૭૪
રમૂતિધેસાંને	સુગલિ હાકુર	૭૫
હીરનીર	હરિશ્ચન્દ્ર બટ	૭૬
મેઢુવા	સ્વપ્નરથ	૭૮
આજીવન ગાયકો	રતિલાલ છાયા	૭૯
હેમંતની મધરાત	ત્રિપ્રકાન્ત મણિયાર	૮૧
ભતવારીનું ગીત	કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી	૮૩
અંખના	ઉમાશંકર જોષા	૮૪
સદ્ગત મોહામાધને	"	૮૫
બે પૂર્ણિમાઓ	"	૮૬
અમરવેલ	દુર્જેશ શુક્લ	૮૭
રાત યદ્ય પૂરી	નાયાલાલ દવે	૮૯
એકલું	પ્રહ્લાદ પારેખ	૯૩
કાંકરિયાની સગરપૂર્ણિમા	રમણિક આરાવવાળા	૯૪
યામિનીને કિનાર	રાજેન્દ્ર ચાહ	૯૬
તારાં પગલાં	ત્રિપ્રસન્નકર હ બટ	૯૭

અમે કવિ ?	કેવલક	૯૮
દર્શન	મુકુન્દ પારાશર્ય	૯૯
દીવો કરો	પ્રબોધ બટ	૧૦૦
કાવડિયો	વેણીબાઈ પુરોહિત	૧૦૨
રટીબર પર	પ્રગ્નરામ રાવળ	૧૦૪
આવણી નીતર્યો	બાલમુકુન્દ દવે	૧૦૬
છોમાળો છેલ	મીનુ દેસાઈ	૧૦૭
થાવણીની એક રાત્રે	ગોવિંદસ્વામી	૧૦૮
ગ્રીષ્મ મધ્યાહ્નમાં	નિરંજન ભગત	૧૦૯
શુરુ અને ગોરખ	પ્ર.	૧૧૨
માધકેરી સવારે	પિનાકિન કાઠેર	૧૧૩

ભણકારા

==

બળવંતરાય ક. ઠાકોર

આથે જીભાં તટધુમસ જોમાં દુમો નિંદ સેવે,
વચ્ચે રવખે મુદ્દ મલકતાં ચાન્ત રેવા સુઠાવે;
જાંચાં નીચાં સ્તનચકકરાં હાલતાં સુખ વારિ,
તેમાં મેજ તલસમ પડે જીપડે નાવ મારી.

માથે જાણે નિજ નરી જુવે કાન્તિ તો સૃષ્ટિ સતી,
ચોંટા જોડે, કુમુભવસને તેથી જ્યોત્સ્ના લપાતી;
તે ખીડેલા કમળમહિં જાંધાઈ સોન્દર્યધેસો
ડાસે દોડે અલિ મુદ્દ પદે, વાય આ વાયુ તેવો.

ત્યાં સૂતેલો લવું નવલ અર્ધા અનાયાસ છન્દ;
કે આદિજૂં જરી લય નવે ખીનતા તાર મન્દ;
તેમાં કપાંથી, રજનીસર કે નમંદાબ્દેશમાંથી,
સ્વર્ગગાતી રજતરજ કે વાદળીદેનમાંથી,
પુષ્પે પાને વિમલ હિમમોતી સરે તેમ જાની,
જાની દેયું ભિંજવી જરતી, નીતરે શી 'સેહેની' !

વર્ષાની : એક સુંદર સાંઝ

==

બળવંતરાય, ઠ. ઠાકોર

શાંતિ ! શાંતિ ! ઝરઝર ઝરી ગે ગળી વાદળી આ,
અધારી નીરવપદ ગિરિશ્રુંગથી ને ઉડી આ;
હાથે દીપે ધુમટ ફરીથી બ્યોમ ડેરા વિશાળ,
જેમાં મુક્તાવરણ-મગણે આપતી અમ્રમાળા !

બેઠા બેઠા સખીસાહેબ હું માંસંતીમંડપે ત્યાં,
ધારા નેતો, શ્રવણ બરતો નૃત્યથી સુદસુદોનાં;
ત્યાં ગે ધારા શમી પણ મયા સુદસુદો, ને નિહાળ્યા
શ્રેણી, વચ્ચે સર નબસમું, મસ્તકે અબ તારા.

ને ડારથી સલિલ ફરકયું, શુભ ચળકયું, અને ન્યાં
વક્ષો દીપા દપટી ન રણા ઝળિયોનાં જૂમિમાં,
ત્યાં એ નીકું સર લસી રજું દિવ્ય ઝાંચે રસેલું,
પાછું નેતાં,—ગિરિપર સુધાનાથ હાસે મધુરું !

‘ બહાલા, નેયું ? ’ વદી ‘ વૃં ’ લહી ત્યાં ચંદ્રને દક્ષસાર,
ટોકા લહારો, અલિ, સરગિરિબ્યોમ શુંબ્યો રસાળ !

છેલ્લું દર્શન

॥

રામનારાયણ વિ. પાઠક

ધમાન ન કરો, — જરાય નહિ નેન બીના યશો,
ધડી બ ધડી જે મળી — નયનવારિ થભો જરા,
કૃતાર્થ મળે હો, ફરી નહિ મળે જ સૌંદર્ય આ,
અદા જગત જે વડે હેતું હસન્તુ માગત્ય હો !

ધમાલ ન કરો, ધરો બધી સમૃદ્ધિ માગત્યની,
ધરો અગર, દીપ, અંદન, ગુનાન ને કુંકુમ,
ધરો કુસુમ, શીશો, ન ફરી જવતે આ થવો,
સુયોગ અશુભલ સુદર સુહાગી માગલનો !

ધમાલ ન કરો, ન હો સમરણ કાજ ચિદે કથુ.
રહ્યું વિકસણું જ અન્ન સુધી જેહ સૌંદર્ય, તે
અખંડ જ બલે રહ્યું, હૃદયસ્થાન તેનું હવે
ન સરમરણ વા ન હો સ્વજન એ કદી પૂરશે

મળ્યા ઘુજ સમીપ અગ્નિ ! ઘુજ પાસ જદા થિયે,
કહે, અધિક બળ્ય મગલ નથી શુ એ સુંદરી !

સિન્ધુનું આમત્રણ

૨

રામનારાયણ વિદ્યનાથ પાઠક

આનન્દસિન્ધુ આમત્રે સ્વયં હરત ઉછાળતો,
રગબેરગી ઝાંશોના મોતીઓ વરસાવતો ૧

નહિ માર્ગ, નહિ ઢેરી, દાર કે દરવાન ના,
ન્યા હો ત્યાથી અહીં આવો પાડ કે અદેસાન ના ૨

દેખાતા સામસામા જડજમિનતરો, તો ચ આ એક સિન્ધુ,
નોખા નોખા વસેલા મનુજ જગ પર, આપણે એક બન્ધુ
આવો, આવો, પ્રજાઓ ! અહિં યુગ યુગના વૈર વાઝો ડૂંસીયા,
સિન્ધુ સાથે મિલાવી નિજ સુર, ગરવા ગીત ગાઓ રસીલા ૩

આવો ક્ષિપ્ત, આવો કવિગણ, રસિકો ને કલાકોવિદો એ !
જામિં, પ્રોદા તરંગો અલ ગિરિવર શા, રગીલા શુદ્ધશુદ્ધો એ,
આ ઘેના ધોર મતોં અનલ ઉલટતા વારિઓથો અગાધ
ને વિન્તારો વિશાળા સદુ દિશ સરખા, માંહી ખેતો અગાધ ૪

સકલ ઓતથી ઘેરી નદી જીવનની પહે,
પડી શુદ્ધ ધડી મેલી ફાણે ના સરખી રહે ૫

તેમા આ તટથી પેવે જતાં જન મયી મયા,
અનુકૂલ વહી આવો પ્રવાહોના જ પથથી ૬

અંધારાં ભેદવાને અહિંથી દિનકરે હસ્ત પહેલો ઉગામે,
 વિશ્વોમાં એક ચક્રે ફરી અતુલ જલે અસ્ત એ આંહી પામે;
 જીવો નિઃસંજ્ઞ સૌ આ અકલ સલિલથી આદિમાં નિર્ગમે છે,
 જીંચા નીચા ફરીને સમય નિજ ચતાં આંહી આવી શમે છે. ૭

આવો સૌ પુણ્યશાલી, અમલ કરણીનાં પુણ્યનો આજ આરો,
 નિઃસંકાએ પધારો, કલ્પિન થયલા ! વારિધિ આ તમારો;
 પ્રાયશ્ચિત્તો અહીંઆં પ્રજળી ન કરવાં દામણાં દુઃખદાડે,
 વામીને પાપપુણ્યો તણું મમત, રમો શુદ્ધ મુક્ત પ્રવાહે. ૮

સુણાયે સાદ એ દેશ-કાલની પાર દૂરથી,
 લોક લોક તણા જિંડા અંતરતમ ઊરથી. ૯

ઉંતિયે એ સાદ આવે છે એમાં સત્ય કશું નથી '
 'જવાશે જઈશું' ત્યારે' કરી કોઈ પ્રમાદથી ૧૦

-ગમું ના; પણ એ સિન્ધુ હજી હસ્ત ઉછાળતો
 આમંત્રે રંગબેરંગી મોતીઓ વરસાવતો. ૧૧

હીંચકાની દોર

==

ત્રિભુવન વ્યાસ

ઠાણે હીયોળા આ હીચકાની દોર
મારી ઠાણે હીયોળા હીચકાની દોર ?

નિરાતે ખૂમતી'લી એકલી આનદમા,
ઠાણુ મારે મદિરિયે પેઠા એ ચોર ! મારીં

દગોળા નાખ્યો તે પૂરો છે આશમા,
દોર તૂટે એટલુ કાપુ છે ભોર મારીં

હેડુ ને મનો છે માડુ સાહેબી !
કપે છે ઘરઘર કાળજની દોર ! મારીં

ખલાડ ડોલણુ દેખુ છુ ફેરમા,
ચસકણુ હા ! ચિતકે રહે ન દોર મારીં

શાણી સહિયર ડાઘ હાથ ઝટ ઝાલને,
હળવે ઉતારને હીચકાને તોર ! મારીં

અમર ઇતિહાસે

==

દેશળલ પરમાર

બમેા ઝંઝાવાતો

અમેા વજાઘાતો હૃદય પળ ના ફુર્જળ કરો;
તમારા માર્ગોમાં અધિક જાળિયું પૌરુષ બરો
નખશિખ નિરાશા પરહરો.

૧

ચુરાનો સત્કર્મે

પ્રજના 'આદર્શ' પ્રગતિમય ઉદાર સજગે;
પ્રયાણોના પથે વિરાદ પુનરુત્થાન - બજરો;
શિવસ્વરૂપ સૃષ્ટિ સરજશે

૨

જિગ્યા સ્વપ્નેાનું

અધૂરા યત્નેાનું જાતન કરના જાગ્રત રહો;
નના સરકારોનું મધુર ગરબું ઝોળસ વહો
પરગ વિભુ-આદેશ ઉચરો.

૩

મહાકેતુ માટે

મહાસિદ્ધિ સાટે અડગ દિલથી આત મયવુ,
મહીને સજોગો જગ સકલને શોધી વળવુ
અખૂટ ઉપટે લક્ષ્ય રળવુ.

૪

જિહા અંતર્ગાદે

જિયા આશાવાદે યુવકજન હો ! રાષ્ટ્ર-રચવુ,
પુરાતા પાયાના ચણતરમહી પથ્યર ચવુ:
અમર ઇતિહાસે બજા જવુ.

૫

ઝંખના

૧

ઝવેરચંદ મેઘાણી

મારી માઝમ રાતના સોણુલા ચમકી ચમકી ચાલ્યા જાય,
મારી આતમ-ત્યોતના દીવડા ઝમૂકી ઝખૂકી ઝખવાય
જપે જરી રેના યોચનિયા ત્યા ઝખજીને જગી જવાય,
આને આધે આછા યુગનર , કેરા પડછાયા પચરાય રે,
મહાવીર મોટા વરસાય—મારી૦

આમ લગી એના મરતક ઊંચા ને ધમ અડતા પાતાળ,
જુગ જુગના જોણે કાળ વલોળ્યા ને ડોવારી કુમરમાળ રે,
રોડી જીવનડુંધણ પાન—મારી૦

હપકો દેતી હસતી મૂરતિ એ ઝળહળતી ચાલી જાય,
અપ્પ સરે મારે કાન પડે મારા દેશની જોડેરી હાય રે,
એના નધન ક્યારે કપાય—મારી૦

ધન ધન અધારા વીધથહારો જાગે કો બહીર,—
ડરતા ડરતા ડગ્યા બરતા આ તો વામન સરખા શરીર રે,
અણુબીજલ જિભા હ તીર—મારી૦

જરીક જરીક, ડગ માજતા મારી જનનીને ના વળે જાય,
આવો વિશ્વર! આવો મીઠા જ્વાતામુખી! આવો રૂડા જુમિકમ્પ રે,
તોડો જીર્ણતા દારુણ યજ—મારી૦

મરતા બાળકનું આશ્વાસન

॥

જીવેરચંદ્ર એવાણી

આવજો આવજો વા'લી બા !

એકતાર બોન, બને બાઈ તું જા !

પાછની તે રાતને પે'લે પડેડિયે

ઝગડીને છુ જ્યારે જાગે,

રે મા ! ઝગડીને છુ જ્યારે જાગે,

ઝોતીકે પાગતે ફેરવના હાથ છુને,

પડછુ આની લાગે હો મા !

માઠી મને પાડજો હજવા સાદ,

પડથો થઈ કુ દેસ જવાગ—આવજો.

તારા હૈયા તે પરે એમવા ને જોવા

આવુ બની હવાનો હિનોભો,

રે મા ! આવુ બની હવાનો હિનોભો,

લાળી લોભા રમુ એળોકોગાળડે

ગૂથશે છુ જ્યારે અમેડો હો મા !

માઠી ! તારો ગાલ્યો કુ નહિ રે ઝલકિ,

ચાર પાંચ ચુમી ભરી ચાલ્યો જાકે—આવજો.

અદનનળાવડીના નીર મહી ના'તી

જોઈ જૈય હું તને જ્યારે

રે મા' જોઈ જૈય હું તને જ્યારે,

મોજુ જનીને તારે અગેઅગ માંલીશ

તો મ મને કોઈ નહિ બાળે હો મા'

માડી ' મારી છનજલ છાની વાત

સાબળાને કરજે ના કતપાત—આવજો.

અપાડી રાનની મેકુલિયા—ધારનુ

ઝરમર વાણ વગાડે

રે મા' ઝરમર વાણ વગાડે,

બાણુડિયા બેટડાને સમારી જાગતી

માડી ' તુંને મીઠડી કીધાકુ હો મા'.

માડી હું તો વીજળાને ઝમકારો

કે જળાએયે 'હાલિક' કરી જૈય હું અટારો—આવજો.

આકાશી ગોખનો ટલમવ તારનો

થેને બોલીય બા' સૂઈ જા,

રે મા' થેને બોલીય બા' સૂઈ જા,

ચાદાનુ કિરણુ જની લપતો ને છપતો તું ન

બરી જૈય એક બે બજા હો મા'.

માડી તું તો ફેરવીને માને હાથ

નાખજો નવ જોડા નિશ્વાસ—આવજો.

જગલું ટોપી લઈને માશીઆ આવશે

પૂછશે ક્યાં ગયો જયુડો ?

રે મા ! પૂછશે ક્યાં ગયો જયુડો ?

ક'ને કે જેન, જયુ આ રે બેટો

મારી આંખ ફેરી કાપીઓમાં રહો !

હો જેન ! મારે જોળલે ને દેયા માય

બાળ મારો બેટો છો સંતાઈ!—આવન્ને=

ચંદ્રવદન મહેતા

બહાલી માતા ! શિશુસમયમાં બોલતો કાણું કાણું,
આંધાપોળા—વિવિધ રમતે દીધ લ્હાણી અનેરી,
અંકે પોલી ખસલ કરતો નિંક હું અધધેરી,
એવા મીઠાં રમરણ મહંધિ ન્યાળતો એક બહાલું.

હું આંધુ સુજ જીવનમાં પોત તારું નિરાણું,
ને જાગંતી સ્મૃતિમહી સ્ફુરે કૈંક તારા સુનેરી.
સંસ્કારિતાં, મૃદુલ સવિતા ! ખીજ તે નિત્ય વેરી
પાખ્યાં પોખ્યાં અરર નચ્ચો, એ ઝલ્લો કેમ વાણું ?

મોંઘી માદી ! જીવન-જરતી-ઝોટમાં છું જ ધન્ડુ,
તારી આંખે સુજ ઉર ચડે ઊતરે ઊર્મિસિન્ધુ;
મારે માટે સદય જનની ! આંસુડાં કૈંક સાપાં,
મારે માટે સુખદુઃખ વળી તેં કયાં ના વિસાપાં ?

માદી તારું સુખગ હસવું ક્યાંય ખીજે ન બાણું,
મૂકું છું આ ચરણરજમાં, એ સહી કૃત્ય મારું.

વિસર્જન

૨

ચંદ્રવદન મહેતા

પ્રભો ! હંકારી દે સકળ મહ, તારા, ઉદ્ધિમા,
અને સંભલી લે ઘડીકમહી આ રાસ રમવા,
ચઢી ચોપાસે જો પ્રલયપૂર વ્યાપે પલકમા
મહી લેજે મારું દમજલ, ખૂટચે ચકિતમહિમા !

જુટે જોખી શુદ્ધા, અનલ સરખા વિશ્વરતા
ફરે ઝંઝાવાતો, ફરીફરી બહું ચે જગ સીમે;
ખૂટે એ વાણુ તો હૃદયમરમાં દાહ દવતા
નિસાસામાંથી ચે પ્રલયપૂર તો એક મહજે.

અને પહાડોના જો વીજતથુખથી કાઠ જ ફૂટે
જિના અંગારાથી ગગનપટ વ્યાપે રજ રજે,
પરંતુ વજ્રો યા હઠ વીજકડાકા કદિ ખૂટે
અરે આ હૈયાની ઉરધનક એકાદ મહજે !

નિસાસા, આમુ ને ઉરધનક સર્વે મુજ વહી
યશે નકકી દેવા ! મુજમય નવા સર્જનમહી.

દૂર દેશમાં ગુજરાતની શરદપૂનમની સ્મૃતિ

૩૩

પૂજાલોક

નથી શરદ આજ કે વિમલ નીલ શોભા બરી;
જમા યઈ રહ્યા ધનો ગગન ઘેરતાં હાયથી;
ન જોડે મુખ પૂર્ણ ચંદ્રતણ; કૌમુદી નીતરી
કરે નયનરંજના નહિ; સુધારસી આંધથી
ન્દવાય પૃથિવીનું તપ્ત હર ના; રસોદાસના
ન કયાંય રમણીય રાસ; રમરણો સૂરી આવતાં
સુદર પ્રિય ભૂમિના, શરદ ચંદ્રના હાસના
પ્રસાદ મધુરા જહીં હૃદય પ્રેમના માણતાં.

નથી શરદપૂર્ણિમા, વિશદ, અત્ર હો, વ્યોમમાં;
ચિદંબર, વિષે પરંતુ પ્રિય ગુજરીની રમે
પ્રસન્ન મુખકાંતિ, જોડે નહિ જેની કે બોમમાં.
આહો ! વદન બહાણું એ, —સરસ જ્યોત્સ્નિકા થી કમે !

જગાડી સુકુપ્ત સિન્ધવ સ્મૃતિ જન્મભૂમિ તણી
આહીં મલિન પૂર્ણિમા મ અપનાવું મોંઘી મણી.

જ્યોતિર્ધામ

૨૨

કરસતદાસ માણેક

મે મન્થોમા છવનપવના સૂચનો ખોળી જોયા,
ને તીર્થોના મલિન જળમા હાડકા જોયા જોયા,
અધારામા છુતિફિરણુ એકાધર્ જે પામનાને,
મદિરોના પથરપુનળા ખૂન કઢોળી જોયા,

સન્તોકેરા કરગરી કરી પાદ પ્રક્ષાલી જોયા,
એકાન્તોના મથકુર ધનાગાર બિધાડી જોયા;
જી'ડે જી'ડે નિજમહિ સર્વો તેજકણું કામવાને,
વિશ્વે વન્દા, પથુ, સકલ જન્માર મે ખાલી જોયા!

તે આ સર્વે ગડમથલ નિહાળના નેણુ તારા,
વર્ષાનંતા સુજ ઊપર વાત્સલ્ય પીપ્પધારા,
તેમા ન્હોતો રજપથુ મને ખેચવાનો પ્રયાસ,
ન્હોના તેમા અવગણનના કુખનો લેશ જામ !

જ્યોતિ લાધે રૂકત શિશુને એટલી ઉરકામ,
ગોડી ગોડી ખખર પડી, બા, તું જ છો જ્યોતિધામ !

*

કૌમારે, બા જનકજનની લાધના મહાપ્રયાણે
જોઈ રાઈ, ડગી ન, ઝગી શ્રદ્ધા, વિદ્યા જાગી પ્રાણે !
પીપ્પેપીપા પછી હૃદયના સ્રોત તે સુકત વાળ્યા,
દીધુ સર્વે, સહજ મળિયુ લીધુ, ના ઉર વાળ્યા !

ને વરતારી અમ કુલમહિ, બા, છું જ્યારે પધારી,
 ના રાગી થૈ, નવનધૂ બની કકેત સેવા સ્વીકારો !
 ઈશેચ્છાએ, કુદરતતણા કાનુને, વા અકસ્માત
 આબુ તે સૌ સહુ લહુ ય તે સર્વદા ધૈય ધારી !

જ્વાળામુખી સજગી શમિયા, જૂમિકમ્પો વણા એ,
 ઉત્પાતોના અમર દિસતા વિરમ્યા વાયરા થે;
 એ સૌ વચ્ચે રિમતપટ થકી રોકતી નેનવારિ,
 ગાનધારી, બા, સુષ્ટી, યજુ તને ફજર એ નિહાળી !

તે ના માર્યા જાજી વલખાં ઇન્દ્રિયારામ મારે,
 હુ જીવી, બા, જીવન હરિનુ જીવવા શિર સાટે !

૧

સપનું ગુલાબી

॥

કરસનદાસ માણિક

(૧)

પડી જૂઠ પૂરવથી અગ્નિની ઝાળો
હિજાળના આવે છે જાપાનવાળો,
અને કારાગારોના તોતિંગ દારો
તણ નામ નિર્લજ્જ સો દારપાલો
છર્ધ સંગ ખીડેલ તાળાની ચાવી !
ગુનામીએ દોહું એક સપનું ગુલાબી !

(૨)

નવા માલિકો કેરો ચાલ્યો અપાટો
થયો જૂનો અન્ધાર જિલ્દાનો ધાટો,
હતી જાંઘ પહેલેથી મુક્તિની વાટો
નવા જુલ્મગારોનો જાગ્યો અપાટો,
જોએ એટીએયી દળાવલને દામીઃ
ગુલામીએ દોહું એક સપનું ગુનામી !

(૩)

હજારો નિરાશાઓમા એક છેલ્લી
હતી આશ ને હિર-અટુલી, અડેલી
નિહાળી આ આપત્તિ નૂતન હિમેલી

રહી લોહીના શેષ આસુને રેવી -
નિરાધાર કન્દન રથુ વિશ્વવ્યાપી
શુનામીએ દીકું એક સપનુ શુનામી ?

(૪)

શુનામીનો નિહુડ રહ્યો વિધાના
નથી દેવાવગો કે આનમને શાતા
જિએ એ-હયા આજ ને ધરતી માતા
નાએ હીમકે “ દેવ બેળે કે ત્રાતા ”
કદી કેપે, કયા ત્રાટકી વેળ આવી
શુનામીએ દીકું એક સપનુ શુનામી ?

(૫)

એ વસમે સમે જાણે ગેમે જ સળ્યો
મહાવીર એક આવીને ગવે ગજ્યો -
“ જીડો, જગો, આતો ધની, મિહ ગળે
જગત જુદમગારોનો સહાર સળે ”
જીભો આગણે આવીને ધનિકયાળી ?
શુનામીએ દીકું એક સપનુ શુનામી ?

(૬)

અને કાણ જાણે એ ગ્રેરન્ત વાણી
મહી શી મે બજરગી સકિત સિંચાણી ?
દગારીને જ જી સદીઓ પ્રાણી
ગુલામો જીકા ગઈ મે ખડગપાણી,
વરી વીરને કે અજગ દામયામી
શુનામીએ દીકું એક મપનુ શુનામી ?

(૬)

હતા કાલ કંગાલ કેફાન્ત કરતા
મુવા જીવતે, તોય મરવાથી ડરતા
નવી કો અસર કેરા સપ્તે અજકતા
ને ' જય હિન્દ ' નાદેથી જહાંડ ભરતા,
ગિભા આજ ફોજ બનીને રવાખી :
મુલાખીએ દીકું એક સપતું મુલાખી :

(૮)

ગિઠયા બાળવૃદ્ધો, અમીરો, રાજાઓ :
ધનુષથી છૂટ્યાં બાણે મુકિતનાં તીરો,
શહાદતની સર્જન્ત લાખો લકીરો
ખમ્મા ખેંચી સમશીર સૌ યરવીરો,
શુભે શાહીવાદી આ ખાનાખરાખી !
મુલાખીએ દીકું એક સપતું મુલાખી !

(૯)

ન બેખાન છરી કદી ગાલી બાણી
બની એવી અબખાઓ અંબા ભવાની :
અધૂરી રહી મુકિત કેરી બિભાણી
ફરી માણવા આવી ઝાંસીની રાણી !
ખલકને દિસે વીરકહાણી આ ખરાખી !
મુલાખીએ દીકું એક સપતું મુલાખી !

(૧૦)

“અલો દિલ્લી !” એ વીરહાકલ પડી છે
કતારો ચહીદો તણી બપડી છે :
નિશાને જનેતાની મુકિત જડી છે :

મરીને અગર થાવા ડેરી ઘડી છે
જુઓ ગૈરની આયમે છે નવાળી ।
શુભામીએ દીકું એક સપનું શુભાળી ।

(૧૧)

શૂમે આસમાને જો ઝડો તિરગી
જતન કાજે જેના ધૂમે મદં જગી,
વહે લાખ ધારે રુધિર મુક્તિ-રગી
નથી આજ મેવાના અપરમા તગી
ખિયામા જન્યું આજ નિરમાર-આખી
શુભામીએ દીકું એક સપનું શુભાળી ।

(૧૨)

એ વાદી ના દિલથી કદી મે જૂસારો
કયા એ સમર્પણ તણી ના શુભારો
અરે, એ ચહીદોને પાવક પ્રકારો
ઝળહળતો મુક્તિનો ઇતિહાસ ધારો-
જે ગારો સદા શાયરો ઇન્કિલાબી ।
શુભામીએ દીકું એક સપનું શુભાળી ।

(૧૩)

એ નેતા, એ વાણી, એ વીરો અટકી
એ આઝાદી આસી જ્યામદીં જગી
એ મૃત્યુની મહેદિલ જીવનરક્તરગી
યયા સૌ સતના પ્રજાપ્રાણુસગી
ઉરે ઉરે ખોડાઈ ગઈ એની ખાબી
શુભામીએ દીકું એક સપનું શુભાળી ।

આત્મપરિચય

==

જ્યોતીન્દ્ર હં. દ્વે

‘તમારી જાતનેા આપેા તમે જાતે પરિચય,’
તમારું વાક્ય જો વાંચી મને આવ્યું ઊપજે;
જાતને જાણી છે કેણે કે હું જાણી શકું, સખે ?
જાણે જે જાતને તે યે જણાવે નહિ અન્યને.
તથાપિ પૂછતા ત્યારે, મિત્રનું માન રાખના;
જાણું - ના જાણું હું તો મે મથું ‘જાત જણાવવા.’

જન્મે બ્રાહ્મણ, કૃત્તિએ વૈશ્ય ને હું પ્રવૃત્તિએ
શદ્ર હું : કંપનામાંજે ક્ષત્રિયે હું જનું વળી.
ગૈશવે ખેલતો ખેલો, શાળામાં બજીતો વળી,
બ્રહ્મચર્યાશ્રમે ત્યારે રિયતિ મારી ગણી હતી.
શાળાને છોડી ને જ્યારે ‘શાળાની બહેન’ને વયો,
માન્યરથે આશ્રમ જ્યેષ્ઠે તહા પ્રેમે હું સંચર્યો.

પ્રજુનામાં ધર્મી પાદ, પૃથ્વીને રસ-પાટલે;
પયગંબર પ્રજા કેરા પધારી બે પછી શુદ્ધે.
દિનનાં કાર્ય આટોચી વાનગરય અનુમતુ,
પાગર્મ કામ આવે ત્યા સંચારી હું બની રહું.
વર્ણાશ્રમનણા આમ બધા હું ધર્મ પાળતો,
તજવવા મથું નિત્યે આર્પણશ્રુતિ વારસો.

અરિને મોઢ અર્પન્તું દ્રવ્ય અર્પન્તું. વૈદ્યને
 વ્હાલોને અર્પતું ચિંતા, મને પીડા સમર્પતું,
 પૃથ્વી થે ખેંચતી જેને બહુ ભોર થકી નહિ,
 બારહીણું મને એવું ધરે શરીર આપિયું,
 રોગ ને સ્વાસ્થ્યની નિત્યે રણબૂમિ બની રહ્યું,
 એવું શરીર આ મારું, દવાઓથી લડાયકું.

સોટી ને સિફટો કેરા શાળા માંહે સમાગમે
 વિદ્યા ને વેદના જે મેં એક સાથે જ મેળવ્યાં.
 મન કેળવવા માટે દેહં વિદ્યાલયે પૂર્યો,
 મન કિન્તુ રહ્યું ના ત્યાં, ઘસાડો બટકા વળ્યું !

વિદ્યાને પામવા પહેલાં, અર્થનો વ્યય મેં કયો,
 પછીથી અર્થને કાજે વિદ્યાવિક્રય આદ્યો.
 ઘરમાં હોય ના કાંઈ, કુધા ત્યારે સતાવતી,
 બધું બાણું નિહાળીને જૂન્ય મારી મરી જતી.
 દુરિત મારી સદા ઝિંબી હોય તે ના અહે કહી,
 દોષ ના તે સદા મગિ, મળ્યે, માગ્યું ય ના ગમે !

- સાહિત્ય સંગીત કલા ત્રિમે મેં
 ધરી રુચિ, કિન્તુ ન સિદ્ધિ આવી.
 મારું ન હું, કારણ માત્ર તેનું
 આવે દયા કે સુણનાર કાનની.

કયું હું એક જ વેળા જીવને
 અપૂર્વ મેં જુલ્ય વિના પ્રવાસે,
 હું એકલા મારાં પરે નિરાંત,
 ઉઘાડપાટે ફરતો હતો ત્યાં
 અધીં જાણેલી ખીડી કોક મૂર્ખે
 ફેંકી હતી તે પર પાદ ચૂક્યો.
 અને પછી જુલ્ય કરી જાક્યો જે,
 તેનું હજી જુલ્ય કયું ન કાઢ્યે.
 સાહિત્યની કંટકવાડ બેલવા
 કરે અહીં કાતર કાવ્ય ફેરી,
 પાડી છીંક નાનકું એક ત્યાં હું
 ખૂણે જિભો; કાતર ફેંકી દીધી !

દેહ દાંતજીના જેવો, મન મર્કટના સમું

. આત્મા કિન્તુ ગણું મારો વડો અછાંડ જેવડો.

નાના રૂપ ધરી હું એમ ખિસવું માયામયી મૃદિતે,

જેવું જેલ અનન્ત શાન્ત જગમાં દિક્કાલને કંકુકે.

હું ચૈતન્યચૂડામણિ સકલ આ જાગાડ વ્યાપી રહ્યો,

જે દેખાય, સુખાય, થાય જગમા, તે સર્વ મારા થકી.

હુંજે ઠોકિલ ફૂજતી દલરવે તે નાદ મારો નકા.

નિરાભગ ફરત આન બસના, તે મેં ક્રિયા માહરી

દાના હું જ સુવર્ણઅંકુશજો. લેનાર મેં હું જ છું,

હું કુટરથ, અનન્ત અલ્પ, મુજથી ના બિલ લેમે કયું.

રજજીમાં સર્પની પ્રાન્તિ થાય, તેમ તને મળે,

મદાનયોતિ પરથલ દીમે જ્યોતીન્દ્ર ય. રવે !

કળી

મ

જયમનમોરી ધાડકણ

ધીરે ધીરે અનિવરણે હાવતી ટામતી હું,
પણો માથે કઈ અવતરી ગોડડી માડતી હું,
ધીમી મોરી પરિમત કુદી ચકાવતી લાડતી હું,
ત્યારે મે હા ! નિરર મુકતી ઉજ્ય નિશ્ચય મે હું !

ધીરે ધીરે કળી મરી કપાનાવતી કે કપાએ,
ખીલી કપારે ? કપમ કરી ખીલી ? જાણતી ના જરાયે,
ચારે પામે ભમરે ભમતા મુજતા કે ' ગમીડું',
પણો મૂરે અમીરસ ઉરે તો મ હા ! કેમ મૂડું ?

આવ્યો કે કુલથેવો, જીવનરસમયો, રનેહમારે નમેનો,
લીધી ચાવી ઉપાડી નયનસૂચિ થકી આત્મદોરો પડેાવ્યો,
જાદૂ એના થપા કે, ઉભય પીગળાને એક સૂત્રે સમાયા,
તો મે હા ! એન આ કયા ? નયન બિજલવના અણુના બિન્દુકા શા ?

દેવનાં ધામ

॥

જયોત્સ્ના શુકલ

ધરતી ને આમના છડા મળે ત્યાં,
દૃષ્ટિ અમીટ મારે રોપવી છ રે.

અંતર અમાપ એ દૃષ્ટિથી માપવાં,
આશાની પાંખ લઈ જડવાં છ રે.

સૂરજ તપે તે ધણે ધરતીની રેન આ,
નિર્જળ એ પન્થ મારે કાપવા છ રે,

લાંબો છે પન્થ નથી ટેડી એ વાટમાં,
કુંગર વેરાન મારે ખેડવા છ રે.

ઝીંઝારાવે લોક ને જીવે અંધાર ત્યાં
એકલ એ નામ લઈ જીવવાં છ રે,

આતમનો દીપ મારો ખેલે અનંતમાં,
દેવનાં એ ધામ મારે મોખવાં છ રે.

અમર પથમાં

==

ઝીણાસાઈ દેસાઈ

બીડામાં તે નયન નમણાં મૃત્યુને શાન્ત બોળે,
હૃદયો આજે સ્વર મધુર તે ધન્ય આંકે ખમોળે !
કે છે સૌ કે પ્રિય સુજ સખા—તે અરે ! માણુ મારે
રીસાઈને શુભ થકી સુતો, ના કદી ભગવાનો !

• ઊઠ્યો તે તો કનકવરણ્ય વહિ કેરા વિભાને,
ને પોઢ્યો જો આતલ નખના નીલધેરે વિતાને !
મારી સાથે અહીં કદી ન તે આવશે ગાન ગાવા,
મારે કાળે જગ મહીં હવે વેદના, આંસુ, દહારા !

જહાસા મારા કથમ કરી કહે વાત એ સાચી માનું ?
ત્યારે તારું વદન મધુરું નેજ આંચે જ બાણું !
કુંજે કુંજે કુંસુમ કુંસુમે તારકે પ્રુંધ બાણું,
લહેરે તારી મૃદુ ઉર સુધા શુંજતી ગીત છાનું ?

પોઢ્યો છું ? તો કથમ કરી કહે વિશ્વની વેલ શણે ?
નકકી છું ત્યાં અમર પથમાં વાટ મારી નિહાળે !

કોણ રોકે !

==

ઝીણાભાઈ દેસાઈ

આ પૂનમની રાત્રે આદની,

એને કોણ રોકે ?

કાંઈ સાયર 'છલક્યો જાય

કે એને કોણ રોકે !

આ આપાદી વરસે મેહલો,

એને કોણ રોકે !

કાંઈ પ્રથિવી પુલકિત થાય,

કે એને કોણ રોકે !

આ વસતે ખીલનાં ફૂલડાં !

એને કોણ રોકે ?

કાંઈ ભમરા ગમ વિણ ગાય,

કે એને કોણ રોકે ?

આ આખે ખેડારતી મંજરી,

એને કોણ રોકે ?

કાંઈ કોકિલ થેસો થાય,

કે એને કોણ રોકે !

આ અંગે યોવન પાગરે,

એને કોણ રોકે ?

કાંઈ ઉરમા ઉર નહિ માય !—

કે એને કોણ રોકે !

ગુપ્ત દીવો

::

સુંદરજી ગા. બેટાઈ

અનિશ—ઉરમાં સૌરજ વહે,

સિશુ—અધર કેવાં રિમત રુદ્રે,

પ્રકાશે હર્ષન્તા રજનિહૃદયે તારક સસે,

સખી, મારે હૈયે રમરણુધનુના રંગ વિસસે.

હૃદય હૈયે તો ખાળક હતાં,

હૈવનકમકો ના 'સમઝતાં,

સખી, છાનાંછાનાં નયન મગતાં ઉશ્વસિત શાં

કંઈએ બીજાતાં નવસ રિમત ફેરી છલકમાં !

ઉરછલકના રંગ રસિયા,

નવ ભભકથી આંગણુ હરયાં;

સખી, એણું છાણું કંઈ કંઈ થયું જીવન વિશે,

અને દીવે દીવે પ્રગટિત થયે અંતર વિશે.

કંઈક વરસો એ વહી ગયાં,

વિષમ વિષકંખે કંઈ સજા,

અજાણ્યા મેઘોમાં કંઈક ખમિયા વીજઝગકા,

અને ઝંઝાવાતો દિશ દિશ થકી શા ઉલટિયા !

પરંતુ ઝંખાયા નહિ નહિ જ દીવો પ્રગટિયા.

કંઈ કંઈ થશે કાલજલમા

અનુભવ વિવર્તી અવનવા,

અનળ્યા તોફાનો કંઈક વણખેડી સફરના
લખ્યા મારે તારે હજીં અધિક હોશે વટવવા,
મલે, છો જૂઝાતા ગગન ધમસારો ઉડુગણે—
મખી, મારો તારો યદિ શુષ્ક દીવો સખનખે

પખાળો ઘોડો

:"

સુદરશ ગા. બેઝાઈ

પખાળા ઘોડા, ગ. રે ફૂંતે કયા બિડિયા હોજી ?

જરિયે કીધ ન ખોખાર,

મૂકી પછાડી અસનાર

કીધા અન્નપ્રથા પસાર,

પખાળા ઘોડા ગ. રે ફૂંતે કયા સયયા હોજી ?

તોડી દીધા નવરે તેક

છોડી દીધા સમળા રેક,

આડા આકી દીધા છેક,

પખાળા ઘોડા, ગદ રે ભાગીને કયા પરવયા હોજી ?

પખાળા ઘોડા, કયા રે અગાયર બેપડયા હોજી ?

મૂની મૂકી તૃષ્ણનાર,

શીળા આસાના દુપાર,

સૌને મરીને ખુવાર,

ખુના મૂકી નવે દાર,

પખાળા ઘોડા કિયા રે મુલક તને સાબયા હોજી

પ્રવાસ

==

બાહરાયણ

ઝરમર ઝરમર જરમે મેઘવ ધાર
આકારો અજવાળાં કચાંથી સાંપડે '
ઝરમર ઝરમર જરમે આસુધાર
અંતરનાં અજવાળા કચાંથી સાંપડે ?
અધારા ગરજતા આજે તેજ જધા હોશાયાં;
શોકત્રેનનાં પૂર હિમટતાં અંતરનાં જળ ફૂંચ્યાં;
અખડે અખડે વીજલના ચમકાર
એવા રે અજવાળે મારગ કાપવા;
ગરજે ગરજે ધનના હળ વિકરાળ
વીજલને અજવાળે મારગ કાપવા.
જવું કેટલું દૂર સમજ ના પડે તો ય જવાનું,
અહીં સમીપ ન ધામ હામ કે વિરામ જરી પાવાનું;
ડગમે ડગમે મારગ લાળો થાય,
કાંટા ને ક કરને મારે ખૂદવા,
પગલે પગલે નખી જતા ધ્રુજ પાપ
વણુ અજવાળે મારે મારગ કાપ્યા

આવળે તું

==

ધન્દુલાલ ગાંધી

તારી આશાને હાથે ને કાઈ એસે
એને હરિ, સમાજને તું

કાઈ અબો-સાઈ કહવેણુમા

- લાખ લાખ સૂરે વાગળે તું.

- કામળા ઝોદી ને તારે આવડુ જ હોય તો
વાસળાને બેળા લાવળે તું,

સપના વિહોણી કાઈ અથુજ પી રાતની
સૂની નીદરડીમા આવળે તું

થાકેલી નદીઓ કેરા નીદરતા નીરને
મધ રાતે ઝબકાવળે તું,

આકેરા ઉનાળાની વેણુના તાપને
શિયાળુ ગીત મવડાવળે તું.

પાખોમા પાખ મૂકી ભીતી વાણીમા
વીજળાને ચમકાવળે તું

આખડી બધ છતા અજવાણુ શોધવા
લાકડી બનીને બાણુ, આવળે તું

હુનરનો પુલ

==

‘પતીલ’

ખાંધીએ પુલ આપણે દરિયા ઉપર અવધામના,
ચાંબલા નાખી હુનરના, ફોડી પથર હામના :

આસરો જે પર પ્રજાઓ આવતાં વયો તણી,
દોડતાં વાહન હશે યા ખાસના ને આમના.

વરતુમાંથી એક સુંદર સો નવી નિપજાવીએ,
એવી કે પોતાની પાછળ જાય મૂકી નામના.

વારસોથી છે કલાના કેા નહીં એહસાનમંદ ?
હો રહીશો ઓસના યા રોમના કે સામના !

એકબેએ સ્વાદ જાણ્યો દ્રાક્ષ ને બાદામનો
તથી છે આજે બગીચા દ્રાક્ષ ને બાદામના.

જેટલા મુખનો થવા ગાહે અરીસો, એ પતીલ,
તેટલા દુઃખ થવા દે જિંદગીના જામના !

સ્વપ્નોને શોધવાં ક્યાં ?

=

અમીદાસ કાણુકિયા

આથે એકાંત રચાને, ગહન વન વિષે, શાંતિમાં પશુધેરી.
એસી ગાળે ઘટામાં વિહગ ! મધુર તું ગાન પ્રેમાશ્રુભીનાં;
ઉલ્લાસે, મુક્ત હાસે, મુખરિત કરજે મંડપે. માધવીના;
કેવું એ સ્વર્ગ તારું ! વિરલ મુખ દયા અંધુ એવી અનેરી.

ગીતો તારાં પ્રમાદી જગ અવગણશે, મર્મ આઘાત યાશે,
બંધાશે બંધનોમાં; વિહગ ! વિવશતા કેમ એવી સહારી ?
સ્વાનન્દે સર્વદા તું વસી નિજ નિલયે ગાન ગાળે અમંગ;
આ બાજુ આવજે. ના, નિરખ નબપટે રેલત બબ રંગ.

સંસારે શાંતિ ક્યાં છે ? કલહ કૃપણતા કારમી માનવીની !
આત્માની અજ કાળાં કલુષિત કરતાં શુભ કાંતિ યશી થી.
આશા ને ઊમિગાનો મુકુલિત મનનાં ચંબતાં મૌનમારે;
સ્વપ્નોને શોધવાં ક્યાં જનનજલધિના ક્ષોભમાં પપ્પી ! મારે !

શુભેચ્છકોને

॥

રામપ્રસાદ શુક્લ

મને ને ગાહો તો વિચદ અરણ્યાં નેમ વહવા
દિયો, છુદું મૂકો સમદર વિશે નાવ તરતું.

પસારી પાંખો વા વિહંગ ઉડવા ઘો વિપતમાં,
પ્રકુદ્ધેલાં પુણ્યે પરિમલ બને આપ પ્રગટે.
કસાવા ઘો; શક્તિ પ્રગટી ભઠ્ઠે જાતબળથી,
અરાને સિંધુથી અચિત કરી દેશે, સમદરો,
તરી જાશે હોડી, સુમનસુરભિને વહી વહી,
ભરી દેશે તાજ અનિલલહરીને વનવને.

પરાયા આધારે ગિરિશિખરોએ પગ દઈ
નિહાળું સ્પટિના સમદર બને સાત ગરવા,
રમેશી વા હમે અલકનગરી દીપ્તિસભર.
મને એથી વહાણું કાણું ભરવું એક વિકટ,
પ્રયત્ને પોતાનાં તમ્બુલર જમીનેય છતવી;
બલે સ્વસ્થક્ષેત્રે જુજબળાયકી સિદ્ધિ વરવી.

જાવા પૂર્વે

૪૨

સુન્દરમ

શુઝાવાની પૂર્વે અધિક ઉજળા દીપક બળે,
હૂળી જાના પૂર્વે અધિકાર સધ્યા ઝળહળે,
ખરી જાવા પૂર્વે દલ કુસુમના સૌ ખીલી રહે,
સરી જાવા પૂર્વે પ્રણય તવ શુ આજ ઉભરે ।
મને ના અતોતુ દરદ કદી થે, અત મહુને ।
મને બાળેઝાળે અહ જાગે જાવા પુરવની.

અજાણે આવીને ઉર સરી, કરી ઠામ જ કરી
રહી ગે માન્યું મેં, ક્ષણિક વસનારી તુ અહીની—
પ્રવાસી બીજેની વિસરી, મન મીચી ઘરતણા
દીધા આવીશૂકા, તું પણ નિજ જાવાતું સમરી
ખધું માણી લેવા તતપર બની, ને જવનમા
કશી છૂટે હાથે ઝળઝળઝળા રાગની કરી ।

ગર્હ' જાવા પૂર્વે પણ બધુ શુઝાવી ગર્હ હતે
ધીરે ધીરે, તો તો ઘરમહી ન હોળી સજાગતે ।

પૂજના થાંભલાઓ

■

સુન્દરમ્

અમે ઉપવને લગ્યા, જળભયો, કથ્યા કાવ્યમાં,
સુકોમળ સુચારુરૂપર્થ, કદલી તણા રથંભ ના
ન વા ભવનઝોટલે — લઘુક માળ બેચારને
શિરે ધરત બાર પૂતલ્લીમંડ્યા વળી થાંભલા.

ન મરિજદ મહીં અનેક મળી એક ધાણું ધરી
શિરે મસણુ ગાદવા સમું ઉમેલ રથંભો ધણા;
ન વા દ્રવિડ—દેસ—મંદિર વિષે મૃદુ મંડપો,
મહીં નખશિખાન્ત કાવ્ય કવદેહ રથંભો અમે;

અમે ન ગિરિઅંગથી ખણીખુની ગુફાઓ વિષે
ભિભા અસલરૂપ નામ બસ રથંભનું ધારતા;
ન કે શિર પરે જ બાર ધરી માત્ર નિર્બાર આ
મહા નભ તણો — તથા વિલય ક્યારના ચે યયા
જનો 'મરની કીર્તિ'નો — અચત કીર્તિરથંભો અમે.

અમે અગણ્ય અબસહિટ મહીં કે અનોખા સદા;
કુટયા જલ ચુની નથી, જડી લીધેન કે ખાંભીએ
નથી, ખડકીથી ખણેલ નહિ, કે ધરાપૃષ્ઠમા
જરાક ધરખાઈ આ અચલ શા ઉમેલા અમે.
અમે સરલના તણા નહિ ઉપાસકો એકવા !

મુચંચલ પ્રવાહમાં અચલતા તણી સાધના
 અમારી; આત આદ્ર દાગલ સ્વરૂપનાં નીરની
 અકોમલ કઠોરતા સહ જમાવી સંધટના
 અમે ઉતરતા જીરે, તરલ વારિ—આધો તણા
 વહી જત છતાં સદા દકત હિમ આધાતની
 પછીત પર રેકવી ડગ જલોની નીચે - વરવા !

મુપંક મહીં ચે અકંપ ડમચે, ધીરે જીતરી
 અને પછી કઠોર કે પડ ધરા તણાં વીંધતા
 જઈ, મથીમથી મહા તસુતસુ જ જીચે જતા
 અને અતલમાં ખુંતી રિથર થતા જ પાતાલમાં,
 ચડી ઉતરવાનું ના સંરલનાથી સંધાડ ચે,
 ન કે તન સળવંવાનું મૃદુતામયો દાકલો;

પરંતુ ઉદરે બરી પથર રેત સીસાં કંઈ
 રહેવું બની જીમના અચલ પામ, જેવા સદા,
 કલ્પેકલ્પ રચાવું, અંગ પ્રતિ અંગ સંધાડવાં
 અને રિવટની નસેનસ સિવાઈ જાવું બધે !

અમારું મત હિમ, એકલતણી નિરાંતો, તજી
 કરેકર બિડાવી નિત્ય અવિયોન્ય મુગ્ધો બની,
 કતાર મહીં હૈ પડા, મગજ સંકળાવી બધાં,
 તજી અલગતા, અડોઅડ—સદર તો ચે—થવું
 અને ધરતીમારને વહત શેષ શો વિરહત
 પ્રવંબ શિર ધારવો જુલહ પૂલ દુભાર કે !

પરાધર્મ દત્ત યોજ શીય, પગમાં પરાધર્મીશ્વરનાં
 પ્રચંડ વહનોની ચૂક, ઉભયો મહીં રથેયને
 રહેવું નિત સાચી, ન ખસવું, નહીં કંપવું,
 અખંડ જગતી સમસ્ત ગતિઓની ગંગતે
 રહી જ ઝિલ્લી જટા મહી અનેક યે શંકર !

અહીં જનપદોની હેઠ અમ નિત્ય ચર્ચા છતાં
 અમે વિજનમાં વસ્યા; અમ પર ન આખો પડે
 અમે પર પસાર યે જત તણી; અમેને નહિ
 મનુષ્યકરસ્પર્શ, ના વિરહિણી અઢેલી ઉમે,
 રમે ન શિશુ સાથ, ના દગ દબે કલામકતાનાં,
 ન તૈલરસમર્દનો, કુસુમગધનાં અર્ચનો !

અહીં છ ધમમાણુ નિત્ય, જલઓવ માડા ચર્ધ
 ધસી ઉમટતા સુદર ચક્રી સૈન્ય રોળા લઈ;
 અહીં મકરદંડ ને જળચરોની નિહા—ચુખી,
 છુટેલ તટમાટી—મર્દન, તથાપવા વૃક્ષની
 સૂકંટવની અર્ચના જ; અહીં પાળ ચાતી વળી
 ખુવેન ગધુઓની, ને વમળની ધણી વતરી
 અહીં નરતલી, પરંતુ હઠપાદ જોભા અમે
 ગણો શું શિવના બચાનક જૂતાનજોને વિષે ।

અમારી સહુ સાધના અચલતાની, હોડાણની,
 જગદ્બર હોવા કરી; અમ અધુઓની મુદ્

સુકોમલ સુરમ્ય જીવનકલા અમારે નહી
 ખપે, પરમતોષ આ જળ વિરે સદાના ખડા
 તપજ્વરજુમા, બધી સફલતા અમરે અહી
 અનસ્ત અરુણાટમા, સરવ, સૌ ખુલાખાચધી
 વિમુક્ત અમ અગ, બગ નહિ કામિની કમ્ય શા,
 અમે પરમ દાહર્મપૂર્ણ, જગ ઠેરી તોતીગતા
 ઉનારી અમમા, ખડા પગ્મ વિશ્વચાચલ્યના
 તલો અતવમા, અનત પુરુષાચી તે મન્દના
 બરાલી નખ બાઝિયા અતુન વજના આગમા ।

વિરાટની પગલી

==

સુન્દરમ્

મારે આતમને આવાસ પ્રશુ તારી પગલી પડે,
મારા અતરઆગણુ માલ મગન કેરી આંધી ચડે.

વાળી જૂડી મેં મદિર સાફ કર્યાં,
બારીબારીએ તોરણ ફૂલ બર્ષાં,
તારાં આસન સૂતાં મેં ખડે ધર્ષાં,

મીઠ માંડી હું બારણીએ જિભી તારાં પંથ લડું,
સૂતા પંથ ને આસનિયાં સૂતાંસૂતાં જોઈ રહું.

એને કુંડળ કાનમહીં લળકે,
એનું અંબર શું ચપળા ચમકે,
શીળા શુક્ર સમુ એનું મો મલકે,

માથે મોરમુગટડો ને હાથે એને બસી હશે,
તારી મૂરત એવી રે વારેવારે મન વસે.

ઘેરી સાઝતણા પડદા જિતયાં,
ધૂપટીપના તેજ સુગંધ મટયા,
તારા આબ્યાનાં ના પડધા ચ પડયા,

શાખા શાખા ગીચાતી રે કાયા ઢળે જિબર પે,
મન પૂછે અધીરુ રે પ્રજા શુ ન આવે હવે ?

કાળી રાત્ર ચઢી સમરાગણુમા,
તારા—ફાલ સુકાયા શુ કે રણુમા,
ધન ઘેર ચઢ્યા મગી શુ ધણુમા,

જુડ વાસુના વાના રે ધસે મારે આગણિયે
'હુ હુ આવ્યો રે' ગાળે ઢાઈ બારણિયે

મારી આખ ખુલે સમથુ શુ લહે
ઢાણુ આવ્યુ હશે મન શોચી રહે
ત્યા તો 'આ યો હુ આજ હું તારે મૂઢે'

ફરી સાદ એ ગાળે રે છબ્યુ મારુ મન ફેટે,
શુ એ સાચે જ આવ્યા કે જિંદે મને પ્રજા હેટે

'તારા મદિરમા ક્યમ પેરીય હુ ?
તારે આસનિયે ક્યમ બેસીય હું ?
તારા બોજનથી શે ધરાઈય હુ ?

ખખડાટ હસી પૂછે સવાન કે સામુ જિભી,
ઢાઈ મૂર્તિ વિરાટની શુ રહી નબળાત ચૂમી

ધનસ્વામતણુ તન વસ્ત્ર ધર્યો,
ગોઠે તેજતરંગ કિયાના બરો,
ધૂમકેતુના કુડળ કાને ધર્યો,

સ્વર્ગગંગાની માળા રે મેરુતણી હાથે છડી,
'માથે આજનો ધુમ્મટ રે આ તે કોની મૂર્તિ' ખડી ?

પ્રભુ, મંદિરનાં મેદાન કડું,
હેયું ચીરી તારાં તહીં પામ ધડું,
તારે યાજ માડું બધું કુળ્યું બડું,

પ્રભુ, કાયાની કંથા રે બિછાવું હું પંથ મહીં,
જલે રુદ્રરૂપે આવ્યા રે સ્વીકારીશ તે મ સહી.

ખેલી અંતરના ગદ ભેદ રહું,
વજ્રાધાતની પળપળ વાટ લહું,
ત્યાં તે વીતકની કશી વાત કહું ?

ખેલી મૂર્તિ વિરાટ મટી અંશુલ શી સાવ ચર્ચ,
સરી અંતરને આગાર ઝળાહળ જ્યોત રહી.

મારે આતમને આવાસ પ્રભુ તારી પગલી પડે,
મારા અંતરઆંગણમાં મ મગન ફેરી આધી ચડે.

તારી સ્મૃતિ

મનસુખલાલ ઝવેરી

જાણુ છું કે પ્રણય નથી કે જીવને સાર એક,
ને ખીણુમે ધણુય કરવાનું અહીં છે મનુષ્યે;
ધણેધાણે, કુલ, નગર ને રાજ્યનાં બિન્ન બિન્ન
વતંચેા સૌ જિવતર લગી આહિ એવાં જડાયા
કે છોડ્યો ના કદિય છૂટતો એમને! મનિયમ-ધ;
એ તો થાતો દહ વધુ, મધુ છોડવા જેમ જેમ.

કિન્તુ, તારી સ્મૃતિ યુજ હરે જે પળે જ્ઞાવી! જાગે
(ને એવી તો પળ કઈ જ રે! જાગતી એ ન જ્યારે?)
ત્યારે મારું સરી સહુ પડે તત્ત્વનું દ્વંપણું ને
વ્યાપી રે'તી હૃદય ભરીને તારી રનેહઅજિને!
ત્રીપુ ફે તો મુદિત મનથી પ્રાણપૂર્ણ પ્રકાશ.

ને જે રીતે સ્વિકરણુનો સ્પર્શ થાતા ધડીમાં
ગાઠો ઘેરો ધ્રુમસપડો જીપડે ને તરી રૂંદે
આખો પાસે અભિનવલ કે સૃષ્ટિસોહાગલીલા,
—આખી દહેરે કરકર થતી કેસરી કૂપળે જ્યા
૪૫વી ઠેરી પ્રકટિત થતી કાસ્યની એતના; ને

માહું માહું મલકી પડતાં પ્રુષ્પના પુંજપુંજે
 દહેરંદુ' ન્યાં હરિવરતણું હાસ્ય રંગે ઉમંગે;
 દૂરે દૂરે દ્વિતિજની કને ભૂખરી આદિમાળા,
 ઊડી ખીણે, અવસ રસજે વાળીવૃન્દ જેમાં,
 જાંચે નીચું નજ ગહન; ને પખીનું મુકત ગાન:
 પામે જાણે ભવ ભવ ભમી શાન્તિનુ તીર્થ પ્રાણ -

તેવી રીતે જુજ સ્મૃતિતણા સ્પર્શથી વહાલી! મારા
 ગાઠા ઘેરા ધુમસપડદા જીપડે ચિત્ત ડેરા,
 ને સોહાગી અભિનન તરે સૃષ્ટિનુ ચિત્ર જોઈ,
 ન્યા આત્માની અધુરપ નહિ, ના અજ પો, ન કલેશ.
 ને એવો તો રકુરી તહિં રહે પ્રાણ સૌંદર્ય ડેરા
 કે દહેરતા ચક્ર દિશ લટું અબિધ હું પૂર્ણનો, ને
 એ સૌંદર્યે જગતતણું સર્વસ્વ મારું સમાણ,
 ને કતંબો વિધવિધતણું ત્યાં હું નિર્વૌશ્ય નહાણ.

ગિરનાર

॥

મનમુખલાલ ઝવેરી

તારે શિરે ન ઝળકે હિંગના કિરીટા,
વા અપ્સરાગણુ તહી અમરાપુરીને।
ધારા મુવણું નિજ કંઠણની ધસીને
ધારામથુદે, નહિ હિંગાડી રલો કુવારા।

ઉત્તુગતા નહિ તને નગરાજઢેરી
દેવે સમર્પી; નહિ બબ્બવિશાલ કાથે
હુ માનદડ બનિયો છ વસુધરાનો।
રત્નોપધો પણુ તલો નહિ હુ ખમ્મનો।

સૌરાષ્ટ્રજામિ મુજ તો ય ધરી રલો હું,
નાનો છતા ય કણુ એક અનન્તતાનો,
ને માનવી લધુકની મુજ કાથ પાસે
તાડુ અવશ્ય ગિરિરાજ ! વિરાટ બાસે.

*

*

પહેલા ય હું હુજ કને ગિરિ ! આવીયો'તા
રોખ્યા હતા મુજ શિરે લધુ પાથ મારા,
ધૂમ્યો હતો મહેન હું તર કન્દરામાં,
પીધા હતા સલિય મે' હુજ નિઝરોના।

રે એ દિનો! જમ હતું સુખસ્વપ્ન ત્યારે,
 પૃથ્વી સમસ્ત પુરુષાર્થની રંગભોમઃ
 ત્યારે પરાજય બધા જ પચાવવાની
 મારે હતી અજગ કે ઉરમાં ખુમારી.

ને જીવને ઉછળતા ભરતી-પ્રવાહે
 હૈયું લસી મુજ રહ્યું હતું કાવ્યભીનું;
 સૌંદર્ય, સપ્તશ્રુત્ય ને સમતાનણું ત્યાં
 ગુંજ રહ્યું હતું સુમંગલ ગીત ચારુ.

ને આજ હું તવ પદે ફરી વાર આતું;
 રે ! કિન્તુ શો ગિરિ! વિપર્ણ કાલકેરો ?
 કોમાર કોકમયુ ક્યાં ય ગયું વિલાઈ,
 ને યોવને ય નિરખું અવ ઓટ યાતી.

હૈયે કયા નથી મનોરથની રસીકી;
 છે કિન્તુ એ અખળ દારમની, દીનતાની,
 નૈપુલ્યથી, છળની, ક્રોધ પ્રપચ્ચેરી,
 વૈષમ્યની, વિરહકેરી, વિરૂપતાની.

મારું ગયું બાકી સર્વ ! ન પૂરકેરો
 પ્રાણ રહ્યું હૃદય કે મુજ ઉદ્વિગ્ધોમાં;
 ને આ અહીં છુજ સ્વરૂપ યદા નિહાળું,
 ત્યારે ન બાળું પરિવર્તન કાઈ એમાં !

*

આ એ જ પેલી પગથીતણી હાર ઝીણી,
 ને એ જ 'વાણ' ઘુજ વાદળસગ પેલી,
 અધી નમેલ પણ આ ખડકે ય પેયો,
 જેને પવિત્ર કર રાણકનો અડેલો

ને આ ગુફા, ખડક ભેરવનો ય આ, ને
 અબાજ, ગોખ, બિબીપણ કાલિકા ને
 એકાકી દૂક ગુરુ દત્તની ઉચ્ચ ને આ
 સોદ્યધામ તવ ચોદિશ વિસ્તરેલા

ને આ વનો નિખિડ, જ્યાં વનરાજિ ખીલી
 પાને અગી હૃદયના તવ ને પ્રતાપી,
 લબાવી કામ, ધનશ્યામળા હાથ સેવે
 નિશ્ચિત જ્યાં મૃગપતિ, અખ અધીર મીઝી

એવું જ એ સફ્ટ રણુ અહીં હું નિહાળું
 યહી અહીં વહેન શુ ગયુ કાલકેરુ ?
 આ રમ્મરુદ્ર અથવા મૃદુભવ્ય રૂપ
 દિહાલથી ગયુ જની ન શુ હોય મુક્ત ?

આ રૂપ જે નિરખુ આજહું તેજ ન્હાળ્યું
 ત્યારે ય મેં હણું, હશે નિરખ્યુ યુગોથી
 રાગી, વિરાગી, અડગ મ, કલદરોએ,
 સંવ્યા શરણ ચિખરો ઘુજ અદ્રિ ? જોએ

*

આ શ્રું. યુગાન્તરની સંરમૃતિઓ જગાડી
 બોલો રહી અચલ ! તેં શું હશે ન બાળ્યું ?
 તેં બેદી બેદી થર દુર્ગમ કાલકેરા
 ભગી રહેલ ઇતિહાસનું રૂપ નહાળ્યું.

ઝેઝાનિલો, વનદેવો, ધનવન્જપાતો,
 વિશ્વચટ્ટા કકુડતી, વસમી ઝડીઓ,
 ભૂકમ્પના પ્રલયવાહક કોરડાઓ :
 શું શું ન જીરવ્યું હશે ! ગિરિ ! જીવને તેં !

ને તેં હશે ઘુસલ ક્રાન્તિગુહાન જોયા,
 વંટોળ ધર્મ, ધન, રાજ્ય, સમાજકેરા;
 સામ્રાજ્યના ઉદયઅસ્ત નિહાળિયા, ને
 તેમાં વસેલી નિરખી અમર પ્રમાને.

ને દૂર દૂર નિધિતીર પર, પ્રભાસે
 તેં યાદવી નિરખી ઘેર હશે રમાતી.
 નહાળી હશે પરમ પુરુષ કૃષ્ણકેરી
 જ્યોતિ બળી જતી અનસ્ત જ જ્યોતિમાં તેં.

તેં વૈષ્ણવોની પરમાત્મપ્રપતિ જાણી,
 જોતોની નિરખી રોહમયી અમારિ;
 ધરલામકેરી સુરૂપી બાંગ ભુવંદ તેં; ને
 બીદરમૃતિ તવ પદે ધરી છે અશોક.

નહાળ્યા હશે નયન ત્રેભજવલ તે સતીના,
 વીગત્વ શુદ્ધ, છળમાહિ વિલાયુ ન્યારે,
 ને એ નિવાસ તુજ ઉન્નત છોડી ચાલી
 ભોગાવહે અનલયુદ્ધી ઓઢવાને

નહાળ્યો હશે ભરથરી જવનાપખિન્ન
 દીલા પદે તવ કને ગિરિ ! આપતો તે,
 એના હતાસ ઉરને તવ મુક્તિપ્રાણે
 કાળાવના, મણુ અસલ રુઝાવવાને.

ને તે હશે નિરખી માનવની મહેઝા,
 ઉપાવિશુદ્ધિ, શુચિ સ્વાપેષુ કેરી ગાથા,
 એના પ્રયત્ન, પ્રત્યુપાર્થ, પરાજયો ને
 અન્તવ્યથા, જીવનની કવિતા મ એની.

*

*

ને તો મ કે ગહન મોન થરી ગભીર
 તાદરશ્ય તુ મુગમુગાન્તરથી નિવેરે,
 જીવનોત્ક્રમતણો ચિરકાલ સાક્ષી
 વદિક્ષયે વિલસતા ઝલતને નિહામે

તારે પડી શી જગની ? જગકાન્તિઓતી ?
 તારે શુ ભવ'હરિ જો નિજ રસિય ત્યાગે ?
 વા અથ કેમ તુજ ભરવ શુ મથી જો
 નીચે પડી નિજ નજે તન રાજ્યકાજે ?

દામ્પત્યનું અમૃત રાણુક આપતી ને
 દામ્પત્યનું ગરલ બતૂંહરિ જતાવે;
 તું તો રહ્યો ઉભયમાં સમદષ્ટિ રાખી,
 ઔદાયથી ઉભયને ધ્રુજ દૂંદ આપી.

તારે ન દ્રેબ્ય, નહિ વા પ્રિય કોઈ વિશ્વે;
 તારે ન શોક, નહિ હર્ષ, વિરાગ, રાગ;
 તું તો અસિમ તવ આતમપાંદડીને
 રાખી રહ્યો ભવજલાણુંવના દુકાને.

*

*

ને રંક તું મનુજ શાશ્વત્વિશાશ્વ હેયે
 આજે ફરી ધ્રુજ કને ગિરિરાજ ! આતું :
 મારાં બધાં સ્વપનની અવશિષ્ટ ભસ્મ,
 મારા પરાજય બધા ધ્રુજને ધરાવું.

ને પ્રાણુ : એક કણી દે ધ્રુજ પ્રાણુકેરી
 જ્યાં રહે ઝળહળી મુગ આપુકેડી;
 ને દષ્ટિ દિવર કરુણામર તુંવી પામી,
 નંહાળી સનાતન રહું છાન, શોક વામી.

આને આખો દિવસ.....

૨૨

ગુલાબદાસ શ્રોત્ર

આને આખો દિવસ ઉદયિ લીછળી મળ'તો'તો,
શેના ગીતો રટણ કરતો એ કું ના જાણતો'તો,
મિલ્લ મારુ હૃદય સહુ એના ઉછાગે હજાળે
ભીએ ભીએ ઉછળી ગટણ' ગીત તારા, સુનાયે'

આને આખો દિવસ નમથી વારિની વૃષ્ટિ રેલી,
પૃથ્વી હૈયે ઉમળી, ઉછળી તેથી ઓધ્પ'દેવી,
આવિભોવો જડ, રસમયો કે હશે એ, ન જાણ્ય,
તારી હૈયે પણ પ્રતિપળે ગ્રેહની વૃષ્ટિ માણ્ય.

આને આખો દિવસ રવિને મેધના જૂથજૂથે
ધેરી, વીટી, ફરી કરી ગ્લા તાત, મૂકે ન છૂટે,
તેના વહાની, તવ રમૃતિતણા જૂથ હૈયે દ્રવ છે,
મેવા આકરિમક કદિ હશે હેજ આ તો સવે છે

આને આખો દિવસ ..

દિન ને વાત શી રાત્રિઓની
માગે, વર્ષો, જિવનભરની, જન્મજન્મ-માતરોની ?
આની જાણે નિયતિક્રમથી પૃથ્વીની કારવાન
તારો મારો પ્રણય લસશે ત્યાં સુધી પ્રાણુવાન

પુણ્ય સ્હવાર

==

રમણ વકીલ

જુગજુગ તારે ગોખ મૂકાયા
દીવડા રાનનણા રે 'અપાર,
તો ય શે' માનવ ! હૈયે તારે
ધોર હજી ધોરે આધાર ?

જુગજુગ તારે આંગણે બિતયો
દેવગણોના ચોક અપાર,
ઉત્તમ વગડે મારગ આંક્યા
તો ય તું જાટકે કેમ અસાર ?

જુગજુગ તારે દાર ધરાયા
ધમ્મ સરીખા જોગ અપાર,
તો ય હજી હૈયે બળતી શે'
હિંસાકેરી બીયણુ આગ ?

જુગજુગ તારે અંતરે વરસી
માનવતા કેરી અભીધાર,
તો ય હજી શે' ના હોનાયે
આખતણા આ દેવ-અંગાર ?

ક્યારે તારે આગળુ ઝડોમે
 ચાનવણે। એ તેજા જાગ્યા ?
 ક્યારે તારે ઉરથી ફૂગે
 માનવતાની શિનળા ધાર ?
 જુગ-જુગ કેસા ધારણુ દેડી
 ઉગસે ક્યારે પ્રણય રસવાર ?

તાદાત્મ્ય

==

પુખ્ત વકીલ

તજ નગરના મહા બચબરેલ ડાલાહસો,
વર્યાં વિજનરથાનમાં પ્રકૃતિમાતના અંકમાં;
જહીં અનિલ આવતો સુરભિ રમ્ય સંગે લઈ
શરીર-પરિતાપને શીતલ સ્પર્શથી દારતો.

અહીં અભય થે રહી જીવનગાન આલાપતાં
બધાં પ્રકૃતિતત્ત્વ આ અવનવા સુખે લીચતાં.
પરિબ્રમણકાળ ને અવનવા રચે મ્હાપવા
મને પળપળે યત્તા જ અનિલાય ઉદ્ધાસના.

સખે ! સકળ સત્વથી પ્રસરતાં મહા ગાન કેં.
કહે, નગરમાં કદા અનુભવાય આહલાદ આ ?
હિરે પ્રબલ વાછના જીવન આ રચે માળવા
હો, નગરની બધી અનલશી ઉપાધિ કરે.

સ્વભાવથી જ રમ્ય બે પ્રકૃતિસંગ, તાદાત્મ્ય તો
કહે ક્યમ ન સાધવું, બધ ઉપાધિ સો ટાળતા ?
બનો નિલયરથાન આ ઉભયનુ, દોઝો બાર સો,
અનત દિન આ થબે, ગરણ કાવનું ચે થબે :

પિરામિડ

==

રમણલાલ સોની

કોની રે! રમૃતિ આ પિરામિડ વિષે ? કોના યજ્ઞોગાન, વા
કોની રે! અહીં રક્તિત બીપજી ઉભી ત્રિચળ શી બ્યોમને
વોધી ? રાજની કીર્તના મળી ચુતા એની રમૃતિ છે શુ આ ?
કે પૃથ્વી પર ઉચ્ચ માનવીની શુ જુદિતણી સુશ્રમતા
રત્નપાકાઁ ઉમેલ આહી ? રમૃતિ વા આ હોય સામર્થ્યની
કે સત્તા તણી—જેહના ખીજ ઘડી ગળી ચુનામી અહી ?

ના રે ના રમૃતિ આ પુરાણ-સમયે જે જીવતા માનવી
તેની, કે નહિ જુદિની જન્મકથા, ના વા ચુનામી તણી
ગાથા આહી ઉભી રશનારૂપ સજી, ના આયુષી અસ્ત્રની—
જૂની સરકૃતિની, પુરાણુ યુગની આ બેટ એ વિશ્વને !

કિંતુ માનવ માત્ર, જીવ સવળા, વૃક્ષો, નદી, પવતો,
પૃથ્વી તે મહા જોજ મરં વસ છે એવા મહાકાનની
આ તો છે મનુજુદિએ રત્નિત રચી, ગારા યજ્ઞોગાન કે
'ઓ તુ કાળ કૃપાળ ! જે પળ મને જીવી જવા દે જરી !

સ્મૃતિધેશાને

==

મુરલિ હાકર

ગણ્યો પોતાનો તો પ્રિયજન હવેથી વિસરજે,
અલ્હો હો કાજે તો પ્રિય નવ કદી યાદ કરજે;
લલાં સ્વપ્નો તેનું સ્મરણ નવ પાણું કદિ ઘળે,
રહી આઘાં આઘાં ઉભય દિલભાવો લય ઘળે.

નથી આ સૃષ્ટિમાં જીવન જન ઠા'નાં નિરમિયાં
ફૂલોની શમ્પામાં સુખરૂપ સદાજે વિહરયાં.
વિયોગે શાન્તિ છે; ચિકટ કથમ તેને વદ કહું ?
પ્રીતિતત્ત્વો શામ્પાં નવ કદિ બસે વ્યક્ત ખનતાં.

મળ્યા આત્મા હો હો, નવ કદિ સખે તું મ સ્મરજે;
છૂટયાં તે હૈયનિ નવ જરી હવે યાદ કરજે,
જુદા રહેવામાં થે હર અખૂટ આનંદ લૂંટજે.
સ્મૃતિધેશા જોવો પ્રિય નવ કદિ તું જની જળે,
મને સંભારી ના મધુર પળ હો કિલ્ખટ કરજે;

બસે તેં કલ્પેલાં મૃદુલ સુખ સૌ થે શમી જતા,
ગયાં સ્વપ્નો, તો એ સ્મરણ પણુ હો ને શમી જતા.

પ્રિય સોડ મહી સુતાં સુતાં
 સુષુતાં ગાન પ્રભાત પંખીનાં,
 રૂંદે રિમતમાધુરી સુખે
 સુખની વા સ્વપનાંની કે ઠહે ?

મેહુલા

:

સ્વપ્નસ્વ

ઝપે છે ભોમ પાણી પાણી ઝો, મેહુલા !
ઝપે છે ભોમ પાણી પાણી;
હુને શુ આગ એ અળણી ? ઝો, મેહુલા !

મેલા આકાશ, જલે મૃત્યુની ખીણ ખડી,
સૂરજની ચેહ ત્યા ચેલાણી, ઝો, મેહુલા !
હજીયે ખડા ના ખેચાણી ? ઝો, મેહુલા !

રુખા છે વાયરા ને રુધી રત્નમણી,
મેલી દિશાડે ધૂધાણી — ઝો, મેહુલા !
તોયે ના આરતૂ કળાણી ? ઝો, મેહુલા !

ઉત્તર દીવાની વાવ ખાલી બેકાર પડી,
સીમે આ શોકસોડ તાણી—ઝો, મેહુલા !
તોયે ન ખાસ પરખાણી ? ઝો, મેહુલા !

બાતરતા બેસ ગાય, પખી મૂપચૂપ ત્રેવ,
ચાચો ઉધાડી બિડાણી — ઝો, મેહુલા !
જાગી ન જિંદગીની વાણી ? ઝો, મેહુલા !

માગી માનવની આખ જોના દિલિજે કરાગ,
તારી ના એક રે એધાણી, ઝો મેહુલા !
તારી કાં એક ના એધાણી — ઝો મેહુલા !

આજીવન ગાયકો

રતિલાલ છાયા

ગાન અમે તો ગાશું,

બાર્ડ' ગાન અમે તો ગાશું,

હૈયે જ્યાં સુધી જ પ વળે નહીં ત્યાં સુધી ગાનને ગાશું

—ગાન અમે તો ગાશું '

આશ મુલામી ને બાવ સિન્દુરિયા મગવ મૂરે ગાશું,

માડવે જૂતતા જે દેવાની વામણ મધુરી વાંશું,

ભાવમમુન્દર નાંશું '

બાર્ડ ' ભાવમમુન્દર નાંશું ।

—ગાન અમે તો ગાશું '

કાર્ક ચતો હોય નિદ શોપાયે ફેરવી આડું પાડું,

પ્રાન મમે લઈ ભેગી બિભારી જગતિ નાદે જાશું,

તેજઝરધુમા ધાડું '

બાર્ડ ' તેજઝ ધુમા ધાશું '

—ગાન અમે તો ગાશું '

ચિશિર ફેર, વાસતી વલો નવગિન પુષ્પ-કુનાર,

ત્રીમ તપો લોચનિયા - લાખો વધો પ્રાણમુન્દાર,

વદંશુ અણખુ ધાર '

બાર્ડ ' વદંશુ અણખુ ધાર '

—ગાન અમે તો ગાશું '

પાન ખરે ઉર દિગ દળે તો યે રેલસુ સ્વરની ધારા,
પથ પડેલા જીર્ણ પથની બાધીને ધૂધરમાળા ।

બને આવે શ્વેતનિમાળા ।

બાઈ ! આવે શ્વેતનિમાળા ।

—ગાન અમે તો ગાયું ?

રાત મધન ને વાટ વિજન હો નહે યે સામગનારા ।

મેખન સુરે એકલ વાંસુ હલવી હરનકપારા,

બહે ઝારે વીજઅમકારા,

બાઈ ! ઝારે વીજઅમકારા ।

—ગાન અમે તો ગાયું ।

હેમંતની મધરાત

==

પ્રિયકાન્ત મણિયાર

એવા સુઝાયા દીપકો, જાણે સમ્યાં જ સરાળતર
કો' માનવીના ખ્યાલ, ચાતાં ઘેનની ધીમી અસર;
રે આસહીન યત્રાનયોના રહી ગયા ઉચ્છવાસ પણ,
જાંપી ગયા રુચ્છાસયે દહીં તણા નિઃશ્વાસ-મણ.

બે હૃદયની એવી એવી મૃદ કે' રે વાન શી,
ફૂલનું હૈયું લઈ હેમંતની મધરાત શી
જામી ગર્હ પામી ગર્હ સૌ આંખડી નિજનાં રવપન
જે શોધતાંતાં દિવસખર રે સર્વનાં આતુર મન.

પંથ પર આલ્યું જણું કો' માનવી જડણું નથી;
જૂલથી જાગી ગયેલું જાળ પથુ રડણું નથી;
જીવાણુના અતુરાગથી મૃદુ જોઈના સુંગન સમું
અદરથ શું જામી ગયું કેઈ ગહનનમ વન અમું.

શી અરે કે' જોપતી સોવર ગુપાડી ગાન છે,
જાણે સકલ જાસ રખેટ છે; ત્યાં ના દશુમે જાત છે;
શાંતિની શી લીનનામા ખીન સૌ લેટી ગયાં,
સંસારનાં સુખદુઃખ પરસ્પર શું અજાળ બંદી ગ્યા.

આહી રહી કો' વાણી શું વેગમ માંદે મદ દે,
પોતી ગર્હ, ઉઠ્ઠની મીંચાઈ આંખડી જે મદ કે;

અધારને ઝોટી ઝડો સૌ વક્ષ પશુ નિસ્તબ્ધ છે,
 ગેગીજનોના મન સમુ જાળે સકલ સખદ છે
 પાતળ મલમલ દવાનું મુક્ત પશુ ફરકે નહી,
 ને રાત આ મળતી જતી, પશુ લાગણ સરકે નહી,
 મમારની હસચલ બધી શી અધકારે શાતમ્ય,
 ટકટક થની રે ત્યાહરે પશુ આસની ઘડિપાલ બસ ।

ભતવારીનું ગીત

==

કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

ગાધણુ ધણીની ભતવારી રે,

હું ગાધણુ ધણીની ભતવારી.

આંખો એ ને હું પ્રેમ ક્યારી રે,

પતિ આંખો ને હું પ્રેમ ક્યારી.

સેંચડે સિંદૂર પ્રેમનાં આંજણ,

આંજણાં આંખે ભતવારી,

દેલડી જોવી હું યનમન નાચું,

આવને મોરલા રખારી રે.....ફું

રમજીમ રમજીમ ઝાંઝર ઝમકે,

બાલે શી રનેલની સિતારી,

ખેતર ખૂંદીને કંઈ યાદીને આવે,

દેખી ત્યાં ચાક દે વિસારી રે. ...ફું

હળવે હિરારી ભાત મહીડાં પરીસું,

ફૂલડાંની પાથડું પધારી,

કંઈડને કાજ બર રેડું મૂકીને,

આવું સીમે દાડી દાડી રે.....ફું

વાંદમને હોમસે ગૂંચું ચંબેલડી,

પીછાં ગૂંચું હું સમારી;

જોઈ જોઈને એ મુખ રજિયામણું

દેશમા હિડતી કુવારી રે.....ફું

ઝ ખ ના

૪

ઉમાશંકર જોષી

સૂરજ દૂઢે, ને દૂઢે ચાદાની આખડી,
નવસખ તારાના ટોળા ટળવળે રે જ
પૃથ્વીપગથારે દૂઢે ભગતા અવધૂત કોઈ,
વિશ્વભર ભવા નયણે રે હો જ—સૂરજ૦

મહેરામણુ ભેરવનાઢે અસખ પુકારે,
મૂગા ગિરિઓના મસ્તક ભીએ અખના રે જ,
તલખે ખખી ને પ્રાણી, સરવર નદીઓનાં પાણી,
રાતે કુગરિયા દવ નો જપતા રે હો જ—સૂરજ૦

તરણુની છાયા હેઠે કાયા ઢકાય તારી
આભના આભૂષણુ તોયે ઓછા પડે રે જ,
અઘ્ઘાડ ભરીને પોઢયા કીખમા માસો શેણે ?
જોવા તોયે લોચનિયા ઘેના ગડે રે હો જ—સૂરજ૦

અગન ઘેરીને આજે દર્શન વરસો રે વહાલા !
હરે જૂરે રે મારો પ્રાણુળપેયો રે હો જ—સૂરજ૦

સદ્ગત મોટાભાઈને

==

ઉમાશંકર જોષી

(૧)

અરધીપરધી મહેરી હતી આયુધ્યવેલડી,
પડયું હિમ અચિંત્યું ને નિશ્ચેતન ઢળા પડી.
હજી તો જામતાંતા ન્યા હેયે ઢાડ જીવ્યા તણ્યા,
ઢાળાયું જિંદગીઝેરુ પાન ને કેં ન રહ્યે મણ્યા.

વીતાયું ખાલ્ય લયડી, પડતાં ઉઠતાં,
ઢાડે કિશોરવય સ્વપ્ન રુડાં રચતાં,
ને યોવને કંઈ જાગીરય કીધે યતન,
આશા થતી સ્વપ્નતી ક્ષણ તો જણ્યાર્ધ.

આયુધ્યની હતી વસંતખહાર મીઠી,
ઉદ્ભાસથી મધમધંત હણું જ હેયું;
ને તોય રે સખર જીવનયાજ ઢેલી,
કા ફરતાથી મુખ ફેરવી લીધે આકું?

આ સૃષ્ટિની અજબસુદર લોકલીલા
આશા, હલાસ, રસ, જીર્મિ, ગિરા પ્રસન્ન,
એ સર્વ એક ક્ષણમાં જ તજી સદાનાં
જાનારની મુઝવણો લહીશ અમે રો?

(૨)

અમારે તો રહ્યા રોથ્યા, રુદ્ધનોથી ય કૂર તે
રહ્યું મૃત્યુગીદું ગૌન તમારા પગલા જતે
ના અહીંના પદાર્થોની તમે છો ગણના કરી
અમારે તો તમારી રૂઢે રટથ્યા જ ફરીફરી

નહોતી જગન્નયન આજતી ઉપસોભા,
નહોતી સમાજયિની વાક્યપ્રતિભા યશસ્વી,
ધોડોત્તર પ્રકૃતિદત્ત હતી ન શકિત
સત્તાપ્રમત્ત વિભવો વળી પદ્મજના

એ સર્વ તો અહીં નિર્ગળ છે ભરેલ,
ને તોય આ પ્રકૃતિનું—વસુધાનું—પાત્ર
જતા તમે બની ગયું રસશય્ય રૂઢ,
નિસરવશા થઈ ગયા સહુ સૃષ્ટિતત્ત્વ.

શોભા બહે જગની કે રમતા પદાર્થ,
શોભા બહે જગની ના મુજ હો પદાર્થ
એ મારું તો કિમપિદ્રવ્ય, અકલ્પ્ય શૌભા
કયા એ હવે અલભ્ય દ્રવ્ય અધન્યનું રે!

(૩)

આપાઢી આભનો બેદે વીજળી ધનમડપ,
બળતી જળતી તેથી ચિત્તમા સ્મૃતિવિષ્ણુત,
શ્વાસે શ્વાસે રહે જાગી ડપ અતરછેદના,
પલકે પલકે બિડી ટપકે ગૂંદ વેદના

કયાં મૂર્તિ એ નિરખવી ફરી કાર્યશીલ,
એકાગ્ર જે નિયતિદત્ત પ્રવાહધર્મે ?
સંતોષી એ મુખની આકૃતિ સુપ્રસન્ન,
ધૂરલ અશ્રુકણ્ણી વળી આંખ આર્દ્ર ?

બેઠતા અબોલ મુખડે અપરાધ ઠેના,
બેઠતા પ્રસન્નમન સર્વ કુટુમ્બમાર;
રહેતા અબોલ હૃદયે અપકાર્ય ઠેનાં,
બેઠવું સહેવું બસ એક હતી જ ધૂન.

સંસારની વહી ધુરા પડી કાંધ, વેઠી,
હોઆં સુખો નિજ કરી નિત અન્યથિંતા;
રવીકારી આતુર ઉરે વડિલે દીધેલ,
સાધ્યો સુકોમલ વયે કંડુ કમથોગ.

(૪)

કાળને તે કહીએ શું જરીયે નવ ચૂકિયો,
પાંચ આંગળાઓમાંથી અંગૂઠે વાઢ ચૂકિયો.
પાંકુના પાંચ પુત્રોએ હેમાળે હાડ માળિયા,
રક્ષાંતા ધર્મ છવાડે, તમે આગળ શે થયા ?

હો મૃત્યુ તો પ્રકૃતિ જીવિતમાત્રની, એ
સત્યે હરે મન ધણું; પથુ બને વસંતે
પણી ખરે શિશિરમાં ખરવાનું જેને,
તો સત્ય કયાં, ઝનન કહીં, પ્રકૃતિક્રમો કયાં ?

હસ્તાંધિયા શું મનુજે પ્રકૃતિક્રમો એ ?
‘કે કાઈ દી’ પ્રકૃતિએ ય વિલોપી માઝા ?

કચાથી અરે મનુજ પે ઉતરે અકરમાત ?
 શાને કરી વરણી ત્યા, વળી શા જ ન્યાય ?
 ઠોડેથી જીવનવતા મૃદુ સીચવી કાં,
 આકરિમક પ્રલય જો નિરમેન એનો ?
 કે અધ શુ નિયતિને શિર નામી રહેવું,
 ન્યાયી એવે અકલસકિત બધી અકરમાત ?

(૫)

નિયતિ નિયતિ એક ઝલતું, વર સત્ય તું,
 વિશ્વે જે છે નથી તે કે, હું ન, છે એક માત્ર તું
 કાળમીઠ અધભિત્તિ, નિયતિ, જીભજે બલે
 અક્ષાળી શિર મિંચાવું રક્તથી મનુજે બલે.

છે મૃત્યુ જો અકર સત્ય, વૃથાશુ શાને ?
 શાને વિતાપ, કંકળાટ, અરણ્યરેણું ?
 જે કે પડે, નિયતિને શિર નામી રહેવું.
 રે તોય કચાવથી અનર્ગળ અણુ બેઠા ?

ના અન્યથા હર્તું બની શકવાનું કાંઈ
 તો અન્યથા મહિ વૃથા વખ ધોળવાં કા ?
 ને તોય તે અગનથી કંકળી જ જીડી,
 આ આપખાબરની આતરડી અમારે
 બેગીશુ અન્ય બવમા, વધુ રમ્મ લોકે,
 એ ઇન્દ્રજીતમહી તત્વની કે ન અદા.
 આયુષ્ય અરુપ હવું, રેતેહ ન અરુપ બાર્ષ !
 આયુષ્ય અરુપની ગયા મૂકી એ કમાઈ.

કમાઈ એ ગયા મૂકી : ઉરની મૂક બાવના,
 સતકંઠે બચ જીડી જે મૃત્યુ તણી મીડમાં.

ઐ પૂર્ણિમાએ

==

ઉમાશંકર જોષી

અગાધ હતી પૂર્ણિમા ગરક આત્મસૌંદર્યમાં,
હતું શરદતું પ્રસન્ન નભ શુભ્ર ને નિર્મલ,
સુનાં સરલ નીદરે સુખમ શૃંગ અરવક્ષીના.
હઠીં કુંકરધોષ નિર્ઝરણનતનોના રકુરે.
તહીં અનિળ ફેરખી ફરકી કે અગમયોકની
ખૂણું હૃદય, રામરામ કવિતા પ્રવેશી વસી.

હતી લળતી આમ્રકુંજ, રસમસ્ત ને કોકિલા;
તપ્પા દિન પૂઠે હતી રજની રમ્ય વૈરાખની.
ધોલ ધનકૌમુદીરસથી ઝોકતો મોગરો;
પુરે જરીક જપિયા જટિલ લોકકેલાહલ.
સુગૌર અરપેલ ગૌરજસમેની કરવક્ષીને
જુલાવતી તહીં રકુરી સુખમયકની પૂર્ણિમા.

નિરંતર સ્મરી રહું ઉમય પૂર્ણિમા ઐ સખી
નિહાળી કવિતા છંદા, વળી તનેય કવિના મહી.

અમરવેલ

::

દુર્ગેશ શુક્લ

જવાબ ગઈ ડેવી આ સધન વડા ડેરી ઘટા
પ્રિયા, અમરવેલના પીળચટા ફૂંલોં તંત્રી !
પડી રી પથરાઈ ગૂંચ પર ગૂંચ લે જાળ ! 'સા
રજાં પતનમાં જીડી અહીં તહીં ફૂંલોં તાંતણી !
ગમ્યા પ્રિય શું ? આવ, ફેરા લઈ સાથ જાંધી દઉં,
હથેલી થઈ જાળી-તાડું સુખ, મીઠા માંડી લઉં.

તુંયે અમરવેલ મારી મુંગ જીવને રહે જાલે
જવાઈ, તુંજ જાવનંતું. મૃદુ સાથ તું ગૂંચને
જાલે હૃદયતંત્ર, ગૂંચ રચને તું, કે અંશુભિ
ઉઠેલી ન થકે કદાપિ—પણ જૂલતી ના; તડું
તણું સકળ સાર ચૂસતી પરોપજીવી બની
સદા અમરવેલ તેવી બનતી ન, ચૂસી લખ
બધું જીવન સત્ત્વ, તાજી બસ તાજી રહેતી તર
સુણાઈ દિલમાં પરંતુ જર તાજગી દિલ્ગર.

રાત યર્ષ પૂરી

==

નાથાલાલ દવે

રજા ત્યારે હવે દિલબર ! અમારી રાત યર્ષ પૂરી,
મશાલો સાવ જૂઝી, તેલ ખૂટ્યું, વાત યર્ષ પૂરી,
અમારી રાત યર્ષ પૂરી.

બસાયો જામ રાત્રિનો ઉપર તરતા હતા તારા,
ગયા ડૂબી બધા, ડૂબ્યો વગી મહેનાજ આરમાને,
તમારો કંઠ યાકયો, ગાન થઈયું, વાન યર્ષ પૂરી,
અમારી રાત યર્ષ પૂરી.

અનેરી એક રાત્રિની અમે માગી હતી મહોબત,
સવારે તો જવાનું હા ! જુઓ વાગી રહી નોખત,
અમારી જિપડી વણુઝાર, હારો જોડની ચાલી,
અને છેલ્લી હવે પ્યાલી—

હવે છેલ્લી ચૂમી, ને બૂલવી બેહિસ્તની ઝાંખી,
તમારા ચેરની દિના, ગુલાબી આહની લાલી;
બૂલી જાવી બદન ફેરી અહા ! અણુમોલ કરતૂરી
સમી પુરજો, અને સુરખી તમારી આંખની ભૂરી,
અમારી રાત યર્ષ પૂરી.

જુઓ મસ્જિદમિનારે એ ઝલક આફતાબની આવી;
પુકારે બાંગ મુસ્લાં મસ્ત રાગે, વાત યર્ષ પૂરી,
અમારી રાત યર્ષ પૂરી.

અમે જઈશું ત્યહાં દિલગર ! નહિ સાધી, નહિ ચરગત,
 ન આ બુદ્ધે તણી ખુશ્બો, નહિ મહેકિલ, નહિ સિદ્ધિત;
 અમે મિરઠીન મુસાફર—ગાનના શોખીન—નહિ ધર્મીત.

અમારા રાહ લૂદા ને છતાં આ દર્દ કાં યાતું ?
 તમારા ગાનમાં હુખી જિગર મારું, યધું ગાતું,
 અને આ પાત યધું પૂરી,
 રજ ત્યારે હવે દિલગર અમારી રાત યધું પૂરી.

એકલું

::

પ્રહલાદ પાર્ષ્ણ

નયમાં જો છે નવલખ તારલા,
અ ગ શ્વિત સિંધુ—તરંગ;
ડાળે ડાળે વનમાં ફૂલડાં
ખાળે ગાયે દિલંગ;
ચાને રે લાગે તાયે એકલું !

રમૂનિ રે અંતર મારે લાખ છે,
આશા કેરો ન પાર;
પડે રે હિયું જ્યારે એકલું,
ત્યારે સંગ દેનાર;
તાયે રે લાગે આજે એકલું !

લોભી રે ધરણી મારી પાસમાં,
હિપર આમ અપાર;
વાયુ રે નિત્યે વાંદી રે મને,
આખું વિશ્વ વિરાટ,
નાનાં રે હયાને લાગે એકલું !

ઠાઈ રે આવી ઠાઈ વહી ગયું,
મારે અંતરને દાર;
ઠાઈ રે ગાઈ મૂંઝું રહી ગયું;
છાયો હિરમાં સ્વત્કાર;
એકું રે લાગે આજે એકલું !

કાંકરિયાની શરત્પૂર્ણિમા

==

રમણિક અરાસવાળા

માથે મેલી શરદશશીની ગોરસી, ઘેલીઘેલી
રેસાવતી સખર જીવને મરત આન દહેલી,
તારાટીકીજડિત ધરીને કાંચળી કૌમુદીની,
પૂર્ણિમામા પ્રકૃતિ રમતી ગોર ગોવાલણી શી !

મેલીને મુકાહેમુ મધુર જાગવતો ગોરસી મમરોની,
ગાયો ને વાજડા શા પળ ઘડી પ્રહરો વાળી સૈ વર્તમાને,
ઝાઝીને આજાઝરી સિતિજ ખુલભરી કામળી, ફહાન જોવો
સ્થજ્યો છે સ્તબ્ધ થેને અનિમિષ નયને ફાળ સૌન્દર્યધુધ.

આખો દહાડો અવિરત શ્રમે ચંત્રમા આયડીને
સુતેલી આ નગરીશિર પે આસિયે બિચકેલા
આગાહીના અભય કરતી અગ્રુસીઓ શી બિબી
સૌમ્ય જ્યોતે સ્વરૂપ પલટી મીલની ચીમનીઓ.

અને છે સ્વસ્થ સુતેલું
કાંડા તણા દીપ-પ્રકાસ વગુણે
સોનાના કાચરાવાળા
ચાદી તણા ચાળ સસુ તળાવ આ.

મગલ મહાનવેગે ઊંચી નીચી થનારી
હરનિશ કુખિયારી ખંડિતા ચૌવના શી,
વટ તરુવર નીચે તીર પેસે સતેલી
સહચર રમરતી ઓ નાવડી નાંગરેલી.

ધોવાતા હેમખાત્રે વિમલ પયમહી રૂપિયા શા કપાળા
ગાઠ જ્યોત્સ્નારસેલા સરવરમહિલે રાજતા રમ્ય તારા;
કાકાની દીપમાલા જલમહી દીસતી વર્તુલે શુ ઊભેલી
ખાતાળેથી પધારી શશિસહ રમવા નાગકન્યાની ટોળી !

આંબોડે ચૌવનાના અડપણું કરના છેલ શો વાયુ વાતા,
વાડીની પુષ્પગૂંથી અલકલટ સખી હેરતી આ લતાઓ,
આરંભે ત્યાં અનેરી સહિયર સરખી રાસ ડોલતી આસે,
સોનેરી ઓઢણીઓ ઉડી ઉડી કરતી લાડ ત્યાં અંદમાને

અહો ! સુધાસિન્ધુ તણે હિંડોલે
જૂલી રહ્યો છે અવકાશ આખો,
ને આવતા ચિંતનવાયુ ઝોલે
મારે જૂને અંતરને તરાપો.

યુગ યુગ થયાં જન્મું, શ્યુ, મરુ, જનમુ વળી,
અકલ છપન્યા શ્વેતાડોનો કિરીટ હું માનવી,
અયુત કમળાં આગેકૂચે ભયાં પશુ ના ભયાં,
પ્રતિવિભવે ન્યાળી મારે કવલી - લગી રાચવા ?

યામિનીને કિનાર

::

ગળેન્દ્ર શાહ

આઠીધરી પુર ઉપરની ધૂમ્રની ધૂધળીમા
ધીરેધીરે અરવ પગને ઊતરે અધકાર,
લીલા જૂરા નયનમધુગ જેનરો ને ખીડોમા
વાહી સિગી, રૂપિક, કુમ ને પખીઓના અપાર
-ધાકયા જેવા લયડી નમતા ઘટડીના સ્વરોમા-
હાયાચિત્રો સજીવ રમતા યામિનીને કિનાર

ધીરે ધીરે નયનધન સૌ અધકારે વિલાપ,
ધીરે ધીરે સમદ સમતા મૌન ઊડુ છવાય
રે એ મૌને-ગહન ગરવી શાન્તિએ-સાથ જાડુ ?
હેયે જાગે સ્વપનમય કે રાગિણીના ત્રાસન

પૃથ્વીપેટે રકુરતી વહતી નિર્ઝંરી જેમ સાડુ
હોડે આવી ફરકી ઝરણ મર્મરે રમ્ય ગાન.
ને ગાણાના પ્વનિત પડ્યા હોય જાણે ન એમ
બ્યોમે બ્યોમે તરલ ધવલા ફૂટતા તારલાએ.

તારાં પગલાં

==

ત્રેમશંકર હું ભટ્ટ

હું કાન માફુ જ્યાં મારા,

ત્યાં પગલાં સુણુ તારાં !

જાકળખીંજ્યાં ફૂલકટોરે વસત સીચી મલકે,
રૂપ, રંગ, રસ, ગંધ, રૂપાળા પગલાં તારાં જનકે !

—હું કાન.

કલકળ બેસતાં ઝરણાં બોલે વનઉપવનના પખી,
સાગર નોળત મરત બળવે સ્વર તારાને જખી !

—હું કાન.

શિમનસેરે શૈશવની રૂણી, જનકે જ્યાં મગદાની,
ચહાહતોની જલતી મથામે ત્યાં તારી નિથાની !

—હું કાન.

પથરઉરથી જમીજમી ઝરણાં ધાન્યના ગજ હિચોળે,
વાટ વિના લખ દીવા મગની કમકે બ્યોમ હિચોળે !

—હું કાન

ધરતીકપે, વનકંટોળે, દાનાનજ, જળપૂરે,
ખડખડ હાસે રૌદ્ર સ્વરૂપે પગલાં તારાં રકુરે !

—હું કાન

આ બવનીં જોરણુ પર તારાં ઘણુનો ધાન ઝીકાતો,
ધાવે ધાવે ઝટઝટ મારો જીવનધાટ ધાતો !

—હું કાન

અમે કવિ ?

==

કેલક

હવે ગગનયુગ્મજો કદિ ન ખીટ માંડી રહું,
 ઝગે નમશિરે બહે તમરપુષ્પ યા તારણ,
 સદી બદલતો રહે રસિક સચિના હારણ;
 હવે નવન હારવા કશી ન ઓમમદમી ચઢું.

સામે હૃદયમાં સદૃશ કંઈ જીમિં જોડી વહી,
 બહે અનુપ કલ્પના પ્રતિભાંદિરે જાંધની
 જોડે નવનથી મદા વીજ સમી કલા સાધતી,
 છતાં દર્શિ કોઈને કવિપિછાન મારી નહીં.

મને “કવિ” કહું ? ન કે કવિ જગે થયો નિર્મળા :
 અનંત જુવને યુગોયુગથી જે હવે એકસો
 મદા જીવનસોનની અમણ જીમિંભાવે મહી.
 અખૂટ રસપ્રેરણા, અમર વિશ્વકાવ્યો રચી;
 અમે સહુ તરંગ તે ચિર પ્રવાહ કેરા અહીં
 જરી ઉછળા બાંગિયો, ‘કવિ’ રવા અમે ક્યાં પછી ?

દર્શન

==

સુકૃન્દ-પારાશર્ય

નથી રે જોવાં તારાં તેજ હો પ્રભુજી મારા !
આખો ઉઝાડું તો અંજલ્ય છે હો જી.
અગનઅંધારે તારે દાઝે આ કીકી ત્યારે
અખડ રહો રે મારાં પોપચાં હો જી.
નથી જોતાં જગનાં યાન હો પ્રભુજી મારા !
જગને જાણી ચુકેયે દાઝવું હો જી.
મમતા બંધાણી મારે માયાની હાથ હારે,
દાઝ્યાને વહાલી શીળી વીરડી હો જી.
'તેજ વડે દર્શન છે ન્યારું' જોડું એ કેવું છે તારું
ઝાઝા તડકે તો દેખું ઝાંઝના હો જી.
સૃષ્ટિ અજવાળે તોયે આંજો ન જોવાં હોયે
તેવાં દર્શનની સેવી અખતા હો જી.
નયણાંનાં તેજે સારાં અંગો જીજ્ઞાસ મારાં,
મટકું ન મારું જોવાં રૂપ લો હો જી.
અગન અંખાવો, વેરો સૌમ્ય કે પ્રસાદ એવો
અગ્નિને માગ્યો જેવો કૃષ્ણનો હો જી.

દીવો કરો

મ

પ્રબોધ બદ્ધ

દીવો કરો ર દીવો કરો.

દેવની આગળ દીવો કરો.

તરો જીવનમાં અન્ધારું હાનુ,

સાચું ખોટું કંઈક જુઓ ખરો.

દેવની આગળ દીવો કરો.

દુનિયાનું ગાડું અગાધે રાખતો,

અન્ધારે આગળીક બીડો ધરો

દેવની આગળ દીવો કરો

સાબોપતિને લાખ્યો અપાવતો,

જૂઝ્યાના પેટનો થાતો મરો.

દેવની આગળ દીવો કરો

માળામાં મૂળ્યો મેર મળે નહી,

ચાને પડોયે નતો સરો.

દેવની આગળ દીવો કરો

જીએ આકાશને નીચે આધાર ને,

ફાકટના છીંદને ફેરા ફેરા

દેવની આગળ દીવો કરો

અન્ધારે એકલો સુતેલો સાગરે
ટૂંબે નહિ તો દીપમાળા ધરે
દેવની આગળ દીવા કરે

દીવા કરે રે દીવા કરે
દેવની આગળ દીવા કરે

કાવડિયો

॥

વેળીલાઈ પુરોહિત

ઠાઈ નર કાળ-કાંધ પે ચડિયો

રે ઠાઈ કરમધરમનો કાવડિયો .'

બાપપણું બેઠિર, બુઝાપે ભેર કરે હગભેરી,

લીલા વાસ જેવું જોગનિધું ઠાક ભય છે કોરી :

મનખો માપાનો માવડિયો

રે ઠાઈ કરમધરમનો કાવડિયો.

ઠાઈ શેઠિયો, ઠાઈ વેઠિયો, ઠાઈ કાંગિયો કાપે,

શુભામણીમા વાવલ બટકે જન્મમરણને કાપે :

વસખો બવમારગ આકળિયો.

રે ઠાઈ કાળકાંધ પે ચડિયો.

કરમધરમનાં મુગજલ છત્રે જડ-જગમને કાંડે,

પરમ પિયારી બરમ પિછાણી આગે આનસ માંડે.

અમથો રમે પથે આધળિયો.

રે ઠાઈ કરમધરમનો કાવડિયો.

બવની દરમા બમે બહાવરા ગલીગલી સપનાની,

સતિયો નર નાજો છે એના ફેલ-બરમને ફાની

વીઝે બમણાપથ વાદળિયો.

રે ઠાઈ કાળકાંધ પે ચડિયો.

મોંસૂઝણામાં મારગ કાપે, પૂગે ગેજ—સીમાડે,
 તદાકાર થઈ ચૂગે આતમા અનંતની ટમડાગે :
 ચમકે - એતનની પાંદડીઓ.
 રે કોઈ કરમધરમનો કાવડિયો.

ચિદાનંદમાં મગન મરણિયો સુખટ ઝૂઝતો ખાડે,
 કરે ધાવ પર ધાવ આગવો, “આજકાલ” ને કાડે:
 મલકે અનહદની આંખડીઓ.
 રે કોઈ કાળકાંધ પે ચડિયો.

રટીમર પર

==

પ્રજ્ઞરામ સવળ

પૃથ્વીપણી રટીમર વિચાળ અડો, વડે !
આંસમાની આમ મદુ જોઈ રહે !
રટીમર વડે જોઈ 'અડો, આ મદુ મદુ,
' વડેની ' જોઈ નહીં ઠાઈ ઠકે !

આમજોડ વિચાળ સૌ દિશિજે અડે !
સિન્ધુનાં પાણી નહીં નજરે અડે !
દેખાય ના જ કિનાર ક્યાં પરતીતજો !
તારલા જોનાં દિશાઓ સાંપડે !
કપ્તાનની કપીન ઠા જાણે નહીં.
ખારવાઓ ક્યાંય દેખાયે નહીં.
વિધાસ પણુ એવો પડયો આ બહાજુનો,
બહાજુ બાગત ઠા પૂછેમાછે નહીં !

કયા બંદરથી રટીમર આ કીપડી ?
કયા બંદરમાં ચવાની છે ખડી ?
પૂછું હું બહુને, નહીં ઠા જાણવું :
આશ્ચર્યથી જોઈ રહે સૌ આંખડી !
પેતપેનાને બરે સૌ હોય ના !
- પહોંચવાનું ક્યાંય ઠા ને હોય ના :

નિરાંતે એવા બધાં ફરતાં અહો,
મુસાફર બન્યો અહિંયા કોઈ ના !

સ્તીમરતણા છે કોઈ એવો નાખુદા,
યાદ આવી જાય છે ક્યારે ખુદા !
થાય ક્યારે સ્થળથી જળ, જળમાંથી સ્થળ :
આમ પણ અમને સદા શુકે ખુદા !

આમકેરી જોઈને રાતે ગતિ,
લાગણું બીજી સ્તીમર માથે જતી !
મુસાફર તેજરવી અમકે દુરથી !
ખમર આપે કોઈ ના એની વતી !

પશ્ચિમમઝી બંદે પૂર્વમાં નીચેતણી;
પૂર્વથી પશ્ચિમમઝી આ આબની.
હવાનો દરિયો મહા જેની વચ્ચે;
જોડાઈ એની કોઈએ ન હજી ગણી !

હું ગયો આવી સ્તીમર પર ક્યાં થકી !
વિચારું બહુ; ના કરી શકતો નકી !
હોત દેખાતાં જળો ઉદ્ધિતથાં,
માત્રા થને અધિકી સ-રસ: ન બની શકી !

‘ આ અનંત મુસાફરી ’ કોઈ કહે.
હીક છે આકાશ કે આ છે સડે.
જોવામઝી આકાશને કે રાત-દિન,
રાત-દિન આદ્યા જતા મન ના લહે !

શ્રાવણ નીતયો

॥

બાલમુકુન્દ દવે

- આ શ્રાવણ નીતયો સરવડે કોઈ ઝીંકોછ
 પેલાં રેલી ચાલ્યાં રૂપ હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ કપૂરકાયા, સરી, જસે કોઈ ઝીંકોછ
 પેલા બીડી ચાલ્યા ધૂપ હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ જલધારામાં ઝૂસતી કોઈ ઝીંકોછ
 પેલી તૂટે મોતનમાળ હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ લટ લહેરાતી લળા લળા કોઈ ઝીંકોછ
 પેલું કાણુ હસે મરમાળ હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ નથી ટપકતાં નેવલાં કોઈ ઝીંકોછ
 આ વરસે અમરતમેહ હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ સગણાં ડેરા કરા પડે કોઈ ઝીંકોછ
 આ નરદમ વરસે નેહ હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ ચળકે વાદળતલાવડી કોઈ ઝીંકોછ
 એની તડકે બાંધી પાળ હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ દિન વહી ચાલો સુકામણે કોઈ ઝીંકોછ
 આ રાત ચલી રડિયાળ હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ દૂધે ધોયા કુંગરા કોઈ ઝીંકોછ
 પેલી ઝરણાંની વણુગર હો કોઈ ઝીંકોછ.
- આ જતીસતીનાં તપ રેસે કોઈ ઝીંકોછ
 પેલા શિવભોયન અંગાર હો કોઈ ઝીંકોછ.

છોગાળો છેલ

==

મીઠું દેસાઈ

મેં તો દીઠો ' તો એક, સખી

છોગાળો છેલ

એને કૂમતડે બાંધ્યાં ' તાં

મોર અને ઢેલ.

મેં તો દીઠો તો.

હોઠે હતી મોરલી ને આંખોમાં ઘેન હતું
સામે નાના ઝરણાનું ધીમું ધીમું બ્લેન હતું :

સ્વરના અનેક રંગી કરતો ' તો ખેલ

મેં તો દીઠો ' તો એક, સખી

છોગાળો છેલ :

ઝાંઝર કમકાયાં ને એણે મીઠું માંડી પ્યારની

એમાં બેઠી ' તી તરસ વર્ષાની ધારની,

સ્વચ્છ એની આંખોમાં નિરખ્યો ન મેલ

મેં તો દીઠો ' તો એક સખી

છોગાળો છેલ ;

એને કૂમતડે બાંધ્યાં ' તાં

મોર અને ઢેલ :

મેં તો દીઠો ' તો એક, સખી

છોગાળો છેલ !

શ્રાવણની એક રાતે

■

ગાવિંદ સ્વામી

આગણે મારે જોગનગીતે
ગાતા પારિજાત,
ફૂનકટારે સૌરભ વેરી
બહેકાવી મૂકે રાત,
કોને ત્યા કહેવી મારે વાત ?

આભમહીં રમચઢની ચૂવે, ને
પૂનમ જેને દાગ,
કોકિલકંઠે જોગનમેલે
કોણુ જાગવે આ રાગ ?
જો રે મારું હૈયુ ન રહેતું હાથ ।

ઉર-સતારીએ કોમળ કોમળ
અગુલિનતર્ન થાય
શ્રાવણની આજ માઝમરાતે
કોના આ ગીત ગવાય ?
જો રે, જોની મીઠપ ના રહેવાય ।

અ તરઆગણે આવી આવીને
કોણુ પાણુ વળી જાય ?
મેલણા નિત્ય અભાગીને
જોના દર્શન કેરી થાય ।
તો એ પદરેખ ન કયાય દેખાય ।

ગ્રીષ્મમધ્યાહ્નમાં

==

નિરંજન ભગત

તપ્ત ધરણી હતી,
બાતુની દષ્ટિના ભર્ગથી બારતી
સૃષ્ટિ સારી ય તે જરમવરણી હતી;
અગ્નિની આંખ અગાર ઝરતી હતી.
રુદ્ર અંબર તલે,
પંખીની પાંખ છડતાં ય ડરતી હતી;
દૂર ને દૂર જૈં ઝાટ સરતી હતી
શાંત સાગરજલે,
ફેણ ફુટકારતી કયાય બરતી ન'તી;
દૂર કે પાસ રે કયાય ના ઝોક તરણી હતી,
તપ્ત, બસ તપ્ત ધરણી હતી.

શાંતિ ? સર્વત્ર શું મતબ્ધ શાંતિ હતી ?
સૃષ્ટિને અંગ પ્રત્યંગ કલાતિ હતી ?
વહિની જવાળશેા શ્વાસ નિશ્વાસતી,
હિમ હિરણ્ય દને હિમ હિન્દુવાસતી,
મૂર્છનાગ્રસ્ત બસ તપ્ત ધરણી હતી;
ઝાઝવાનીરની પ્યાસમા બહાવરી કો'ક હરણી હતી;
કયાય શાંતિ ન'તી, કયાય કલાંતિ ન'તી,
અહીં જયે શાંતિ ને કલાતિની ફકત બાંતિ હતી.

જૂખરી પૃથ્વી પર માહરો પથ લખાઈ સામે પડયો
 કાઠના ચક્ર પર રક્ત રંગીન શુ લોહ દુકડો જડયો '
 આજ વૈશાખના ધોમ ખરોદરમા,
 આછી આછી ચ તે પવનની લ્હોર, આ લૂઝ્યા પ્હોરમા,
 માહરી સિકત પ્રવેદતી કાય ના રહેજ લ્હોતી છતા
 શન્યમા હુ પ તે શન્ય થૈ પથ કાપી રહ્યો,
 કમાય માથે ન'તો મેધનો માડવો, હાય ન્હોતી છતા
 શન્યના નેત્રથી રથલ અને કાનના અત માપી રહ્યો

ત્યા અચાનક કથી બીસતી બીત રી
 અડમ ટદાર જે સૌ દિશાઓ ખડી,
 છદ્ર એમા પડ્યુ ? જેથી કો' ફૂકથી, કો, મૃદુ ગીતથી
 પવનની ફેરખી પતકજર મદ અતિમદ આડી ચડી,
 એક સેલારથી
 નયનને દાખવી નાવ કો' સદાશી,
 ધડીક જે દિલિજ પર ગૈ બૂલી,
 એક હેનારથી
 દૂર જે ઓટમા ઓસર્યા પાણીને
 ધડીક તો લાવતી કાઢે તાણીને, -
 ક્ષણિક મૃદુ સપસથી અગને શુ કશુ કુદૈ મર્મ ?
 ક્યાકથી આવીને ક્યાક એ બૈ મર્મ ?
 એ જ દાણ તટગિઆ વહાની રાખથી
 કે પછી ક્યાકથી, પંખા કો' મૂજતી પાખથી
 સ્વપ્નમાં જેમ કો' કપના ફોલ ના બોતની

એમ એ આભમાં આવી ઊડ્યું, અને ડોલતી
 ડોલતી એક ટફકોબરી ગીનને વેરતુ,
 પાખથી [પચ્છ એકાદને ખેગતુ,
 આગ્યુ એવુ જ તે ક્યાય ગાવી ગયુ;
 આભ જેવુ હતુ તેવુ ખાની થયુ!
 પતકભર એમ તે ઝુખર નિજ આનમાં
 કે કે ફૂલે ગયુ માહરા કાનમાં!
 એ જ દાણુ ક્યાકથી રાગ મદ્દાર શી
 ગગનની મહન કો' ગેમના ચાર શી,
 રુદ્રને લોચને કો' જટાજૂટથી વીખરી લટ સમી
 ભૂલભૂલે જ તે પયજૂલી વાદળી આજને પટ નમી;
 કો' વિપાદે લયો હૃદયની ગાઢ છાયા સમી,
 જીવને આમથી તેમ જૂનારતી ડોલ ગાયા સમી
 પતકભર મુગ્ધ હિરે ગૈ દળી,
 ને પછી દૂર જે દૂર દેનાઈ ગઈ
 લાગ્યુ કે ધરણીની મૂઢ મૂછો ટળી,
 ઓખમખ્યાજમા શાત શી સધિકા રમ્ય દેલાઈ ગઈ.

શી અહો, આ લીલા !

નીરની ધારથી શુ તૂટી રહે શિના ?
 આ બધુ છળ અરે, છાનુ છપનુ હતુ ?
 પતકભર ય-યનું જ્ઞાત સપનુ હતું ?
 અધખૂલી નેણુમાં સાધ્યસૌદ્યની રંગસરણી હતી ?

જગીને જોઉં જ્યાં એની એ તપ્ત હો ! તપ્ત ધરણી હતી !

ગુરુ ને ગોરખ

==

અ.

ગુરુ ને ગોરખની હરિશ્ચરિ,
બેમા કેઈ ન ગાળ્યો જાય,

નર નારાયણ વડવા બેસા, સરખે સરખી જોડ,
બે વાદીગર બેને જાડુ, સામાસામી હોડ
જેવે એલો ને ગુરુદેવ,
ગોરખ માનવ ને ગુરુ દેવ

ગુરુ રચે છે વનરાવનના વેસા, ઝાડ, પહાડ;
ગોરખહાથે ફરશુ, કાપે તે ધન જગત, ઝાડ.
જગતમાં પણ મગલ સાય,
એ ગોરખનો જય જય ગાય

ગુરુ કહે “ જો હરિયો મારો એના જડે ન ધાડ; ”
ગોરખ બેસી જલનૈયામા તરતો સાયર સાત
ગોરખ ગણે ન કાઈ અપાર,
પાત્રે અગાધનો પણ પાર.

ગુરુ બિડીને ગરુડ જેવો આભ વિશે સતાય,
ગોરખ પૂઠે સમડી જેવો વિમાન પાખે જાય
ગોરખ જાણે ખત્રોગવેદ,
વાદળના પાદના બેદ.

શુરૂ રોપથી, રૂઢ રપથી, પાડે જલ — ફુકાળ;
 ખાંપત, ખોલત નેર, ફરત ગોરખ ફાડે પાતાળ.
 રણ રેતીમાં રક્ત નીર,
 ગોરખ નગર વમાવે તીર.

શુરૂ રમે રાક્ષસની માયા, છાયે ધન અંધાર;
 ગોરખ ફાળે આપ, ધરેધર અજવાળાની ધાર.
 ગોરખ કરે રાત્રે પ્રાત,
 સુરજ વીજળીનો છે હાથ.

શુરૂ કહે "તું" છાં બેસીને ફાંનવાળરમાં બોલ;"
 ગોરખ આકાશી વાણીથી કરે બધે કક્ષોલ
 ગોરખ ઘડે વાણુનું ધન,
 વાણુનું ધરધર વાજિત્ર.

શુરૂ મોકલે જમરાળને "જા જઈ જનને માર,"
 ગોરખ ખોલે કુદરત કેરા જહીણી બહાર.
 ગોરખ ભરે મૂલ્ય શુ બાય,
 છે મૂલ્યજય માત્રા હાથ.

શુરૂ કહે "હું હાથો, બાપા ! તું મુજથી બળવાન,
 તારો જય એ મારો જય છે, માન તારું મમ માન."
 ગોરખ વહે શુરૂને પાય,
 તે જય શુરૂપાનો ગાય.

માધદેરી સવારે

::

પિનાકિન ઠાકોર

ઝો રે ઝૂનાં યુગ હસનાં આજ આકાશ ઘેરી
ઝોઝેરે ઝો ધન સપન રે મેઘ મેરબ હાથે,
રેતુ જાળે ચિર પગિયે સાદ કા' દેરી દેરી
કાના ગીતા રમરખ સફુને આય લે વાયુ વાયે

કપારે ચે ના હિમર ભગમા સામગી ઝેરી વાન,
સુધ સાવે વનન તજો મો સુગધી બદાગ,
જાણુ આધે સ્વપન મધુગ દે જગા કોઈ રાત
ઝેરો સામે નર-અનુનયો આજ કૈ દર્દ ભાર

દેખ્યા ના વા કદિ નવ સુર્યા કોળુને આ આપારે
મધુ આજે જલધરબીની માધ કૈરી સવારે ?

ટિપ્પણ

જે કાવ્યો પર પ્રુષ્ઠળ લખાઈ ગયું છે તેના પર અક્ષીં ટિપ્પણ આપ્યું નથી. અને ટિપ્પણ આપ્યું છે ત્યાં મુખ્ય દષ્ટિ અર્થબોધની ને રસબોધની રાખી છે.

પૃ. ૧૮ પં. ૪. મુક્તા — છુરણ — લગણે — મોતીના તોરણ જેવા તારાઓથી, આ જાનના કિલકટ સખ્દપ્રયોગો અપવાદરૂપ પ્રસંગોએ થાય તો જ મોખ્ય ગણાય.

પૃ. ૧૯ પં. ૩, ૪. જે સૌન્દર્યને લીધે આપ્તું જગત ઉદ્યાસમય અને મગસ લાગતું હતું તે હવે ફરીથી આ જીવનમાં મળવાનું નથી. પં ૮ થી ૧૨ વિદેહ સ્વજનના શરીર પરથી, રમણ જળાઈ રહે તે માટે, કશીક વસ્તુ લેવાનો શિંગ સાધારણ રીતે આપણામાં નથી.

પ. ૨૦ કાવ્યનો વાચ્યાર્થ સિન્ધુનો છે, લક્ષ્યાર્થ આનન્દ એ જ સિન્ધુ, અથવા આનન્દના સિન્ધુ જેવા પરમાત્માનો છે. આનન્દ એટલે હર્ષ અને શોક ઉભયથી પર એવી પ્રસન્નતાની સ્થિતિ.

પૃ. ૨૩ પં. ૫ થી ૮ પ્રગતિમય ઉદાર સખ્ય અને શિવસ્વરૂપ — કલ્યાણમય — સૃષ્ટિનું સર્જન થાય યુવાનોના સત્કર્મથી.

પૃ. ૨૪ મહાવીરો અને મહામાનવીઓ દેશના જૂનકાળની સ્મૃતિકથા જતી ગયા છે. વર્તમાનમાં તો દેખાય છે માત્ર ડરપોક વામણાઓ, જેઓ તીરે જીભા જીભા તમાચો જોવા કરે છે. દેશના બંવન કપાય તે માટે જરૂર છે કોઈ ધન ધન અધારા વીધણદારા મડવીરની. અને વર્તમાનકાલીન જડતા અને જીર્ણનાના રથનો તૂટી પડે તે માટે વિપ્લવ, જવાનામુખી કે ધરતીકમ્પ જેવા ઉગ્રમા ઉગ્ર ઉપાયોની.

૫. રૂપ સૂતાં, બેસતાં, નાહતાં, ખાતાં, દિવસની કાર્યધરેડમાં, વરસાદની ઝરમર ઝરતી ધારાઓમાં કે વીજળીના ચમકારામાં, તારાના ઝગમગાટમાં કે ચન્દ્રના કિરણમાં : જીવનની કઈ એવી ક્ષણ છે કે જગતનું કયું એવું દસ્ય છે, ભ્યારે જનેતાને એનું મરી ગયેલું બાળક ન સાંભરે ? જનેતાની આંખ ચારે તરફ એ બચુડાને જ જોતી હોય, બચુડો પોતાના બોળામાં ખેલી રહ્યો છે એવી કલ્પના — કે શ્વાન્તિ ? — એનો કોડા ન મૂકતી હોય અને એના હૈયાને ખૂણે ખૂણે બચુડાની જ રમૂતિઓ ભરાઈ બેઠી હોય. માતૃહૃદયના આ મર્મભેદક અનુભવને કવિવર રવીન્દ્રનાથે અદ્ભુત કલામય રીતે આ કાવ્યમાં આલેખ્યો છે.

૫. ૩૦ પં. ૧૦ ચિહ્નબર — ચિત્તરૂપી આકાશ.

પં. ૧૩, ૧૪. અહીંની પ્રથિમા મલિન છે એ ખડું; પણ મારે મન એ મોંધી છે, કારણ કે એ મારા હૃદયમાં જન્મભૂમિની સુષુપ્ત અને સ્નેહભરી રમૂતિઓને જગાડે છે.

૫. ૩૧ પં. ૬. એકાન્તનું પણ સેવન કરી જોયું, એકાન્તનાં બહુ વખાણ સાંભળ્યાં હતાં તેથી.

પં. ૭ કામવાને-મેળવવાને. અન્તર્મુખબળીને મેં મનનચિન્તન પણ કર્યું.

પં. ૮ વિશે જેનું જેનું અનુભવન કયું હતું તે બધા ઉપાયો મેં અજમાવી જોયા, પણ મને કશું મળ્યું નહિ.

પં. ૧૨ તારી અવગણના થઈ રહી હતી તેવું કુઃખ પણ તારી આંખોમાં નહોતું.

પં. ૧૩ તારા હૃદયની કામના માત્ર એટલી જ હતી કે શિશુને સાચો માર્ગ મળે.

પં. ૧૫ મહાપ્રયાણો — મૃત્યુ.

પં. ૧૬. આ બધું જોઈને તું રડી ખરી, પણ તારું પેદાં કયું નહિ. 'જિવદું', તારી શ્રદ્ધા ઝગી બિહી, તારા પ્રાણ જગી બિડયા.

પં. ૧૭, ૧૮. તેં તારા પિયેરિયાં પ્રત્યે તારા હૃદયના પ્રવાહને મોકળા રીતે વહાવ્યો; કશી જ દિલચોરી ક્યો વિના તેં એમને તારું સર્વસ્વ આપી દીધું; અને તેમની પાસેથી લીધું માત્ર જે અનાયાસે અને આપમેળે તને આતી ગળ્યું તે.

પં. ૧૯ વસ્તારી — જ્યાં બાદર્યાં બહોળા કુટુંબમાં.

પં. ૨૦ ધરતી માણી બનીને તેં અધિકાર ન ભોગવ્યો પણ નવવધૂ બનીને માત્ર સેવા જ કરી.

પં. ૨૬ ગાંધારીની વાત તો મેં માત્ર સાંભળી જ હતી. ગાંધારીએ જે ક્યું હતું તે કરતી નજરોનજર તો તને જ ભોઈ.

પં. ૨૯ અક્ષુબ્ધ — કારણ કે ઇન્દ્રિયારામ મારેનાં કોઈના વલખાં કદિ સફળ થયા નથી.

પૃ. ૩૩ — નેતાશ્ચ સુભાષયદ્રની વીરગાથાને બિરહાવણું કાવ્ય.

પં. ૪૫, લકીરો — રેખાઓ.

પં. ૪૯, બેમ્યાન — ખુલ્લી.

પં. ૫૩, ખ્યાબી — જ્વાળ જેવી, સ્વપ્ન જેવી.

પં. ૫૯, ગૈર — અ-યાય; અસત્ય.

પં. ૬૫. બિયાબાં — રણ. બિરમાર — આબીને બદલે બિરયારે આબી ભોઈએ.

(બિરયાર — પુષ્કળ, આબી - પાણી વાળું. બિરયાર — આબી એટલે પુષ્કળ પાણીવાળું.

પૃ. ૩૭ પં. ૧૦ ગાર્હસ્થ્યે આશ્રમ જ્યેષ્ઠ — ગૃહસ્થાશ્રમ ચારે આશ્રમોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

પં. ૩૦ વિદ્યાવિક્રય — વિદ્યાને વેચવાનું કામ.

પં. ૫૪. શાન્ત ને બધે સાન્ત ભોઈએ. સાન્ત — અન્ત વાળું. કંઠે — દડા વડે.

૫. ૫૫ ચૈતન્ય ચૂકામણિ — ચૈતન્યના મુગટમાંનો મણિ.
૫. ૫૯ મુવર્ણચંદ્રકંતણે — અમરનાદની મુગરાન સાહિત્યસભા તરફથી આપનામાં આવતો રણજિતરામ, સુવર્ણચંદ્રક.
૫. ૬૦ કૂટરથ — સર્વ કાળે એક રૂપે રહેનાર. અનસ્ત — જેનો કદિ અસ્ત થતો નથી તેવું.
૫. ૬૧ રજજી — દોરકું. દોરકું સર્પ નથી; તેમ છતાં એને સર્પ ગણવું એ જેમ બ્રાન્તિ છે તેમ મહા તેજસ્વી પરબ્રહ્મને જ્યોતીન્દ્ર છે, દેવે નામની વ્યક્તિ ગણવી એ પણ બ્રાન્તિ છે.
- પૂ. ૪૦ ૫. ૧૦. નયનસૂચિ — આંખ રૂપી સોપ.
- પૂ. ૪૨ ૫. ૫ અગ્નિના સોનેરી વિમાનમાં બેસીને ચિત્તાની અગ્નિ જ્વાળાઓ દ્વારા.
૫. ૬ વિતાન — અંદરવો.
૫. ૪૪. ૫. ૧૯ વિવર્તો — ફેરવાર ૫. ૨૨ ઉડુગણે — તારાઓ પશુ.
- પૂ. ૪૬. ૫. ખાળો ઘાડો — મનુષ્યનો જ્વાતમા.
૫. ૬ નેક — પ્રમાણ; મર્યાદાઓ; બન્ધનો.
૫. ૧૨ છુપાર — ઝાકળ.
૫. ૧૪. નવેદાર — સરીર પરનાં નવ છિદ્રો.
- પૂ. ૪૯ ૫. ૧ અરયામ — સમય; પ્રસંગ
૫. ૧ હામના — હિમ્મતના.
૫. ૪ ખાસના ને આમના — અગ્રીર ઉમરાવોના અને સાધારણ લોકસમુદાયના.
- પૂ. ૫૦ ૫. ૩ મુખસ્તિ કરજે — ગમવજે;
૫. ૭ નિહાયે — ધામમાં; સ્થાનપર
૫. ૮ 'રેલ' ને બદલે 'રેલના' જોમએ.
૫. ૧૦ કાળાં અગ્ર આત્માની સચી જેવી શુદ્ધ કાન્તિ કલુષિત કરી રહ્યાં છે.

પં. ૧૧ મુકુલિત — ખીલી હોવા

પં. ૧૨ જનનજલધિ — મમાર સમુદ્ર

પં. ૫૨ પં ૩ વિચિત્રમાં — આકાશમાં

પં. ૧૧ અલક્ષ્મગરી — અનગપુરી દીપ્તિમંજર — તેજથી ભરપૂર.

પૂ. ૫૨ પ. ૫ બધી જ વસ્તુઓનો ક્યારેક ને ક્યારેક અન્ત આવ્યા વિના ફેરાનો નથી, એટલે ઠાઈ પણ વસ્તુનો અન્ત આવતો હું જોઈ છું ત્યારે મને કુખ થતું નથી.

પૂ ૫૩ પૂલના ચાંલસાઓ — આકર્ષક કરવાને મથના હમધોગિ તે સ્થિત પ્રસ સાધોતુ પ્રતીક

પં. ૧ થી ૧૨ જુગી જુગી જાતના ચલસાઓ ગણાવીને, પૂનના ધાબ-લા એ બધા કરતા જુદા પ્રકારના છે એ કહેવામાં આવ્યું છે.

પં. ૧ કથ્યા — જેતું કથન કરવામાં આવ્યું છે તેવા.

પં. ૨ સુચારુસ્પર્શ — અત્યન્ત સુંદર સ્પર્શવાળા.

પં. ૬ મમૃષુ — મોચું.

પં. ૭ મંડપો પાસેતું અદ્ય વિરામ ન જોઈ એ.

પં. ૮ કામ્ય — કામના કરવા યોગ્ય, સુંદર

પં. ૧૦ અમે રથજ કહેરાઈએ એટલું જ. બાકી તદ્દન મેળા ને કશી ઘાટધૂટ વિનાના.

પં. ૧૧-૧૪. — જેના પર જોત્તે હોય માત્ર આકાશનો અને બીજો. જે ક્યારના થે વિનય થઈ ગયા હોય તેવા માણસોની અમર કીર્તિનો; અને એ જાનેતો જોતો કરો લાગતો નથી.

પં. ૧૬ ધરા પૃથ્ઠમાં — જમીનના પડમાં

પં. ૧૮ અમે આ બીજા બધા ચામનાઓ છે તેના સગળવાના દેવાસકો નથી. અમારો જીવન કમ એવો સગળ નથી.

પં. ૧૬ અહીંથી પૂલના યાંજલાઓના રવરપનું વર્ણન. ચર યાય છે.
 પં. ૧૬ થી ૨૮ આ અત્યંત ચંચલ એવા છવનમાં અમે મથી રજા
 છીએ અચલ એવા સનાતન તત્ત્વને પામવાને. અમે અમારી તેમ જ
 બીજાઓની સુકુમાર સાગણીઓથી પીગળી ગયા. વિના, જિંડા ને
 જિંડા બિનરતા જઈએ છીએ. મનની ચંચલ વૃત્તિઓ વારંવાર
 આઘાત આપ્યા જ કરતી હોય ; તેમ છતાં એના પર કાળ મેળ-
 વીને અમારે જીતવાનું હોય છે. સાક્ષ્યો અને પ્રસોભનોમાંથી તેમ જ
 દોર વિરોધ વચ્ચેથી હળવે હળવે અને છતાં દૃઢતાથી અમારે
 અમારે માર્ગ કાઢવાનો હોય છે અને આંતર જાલ નિર્જળનાઓ
 અને વિરોધો સામે લડી લડીને, ધીમે ધીમે અમારે આગળ વધવાનું
 હોય છે ને અંતે માનવ આત્માના જિંડામાં જિંડા તત્ત્વમાં સ્થિર
 થવાનું હોય છે.

પં. ૨૦ નીર (૧) જળ (૨) જિમિં ; સાગણીઓ.

પં. ૨૧ નીર પોતે ડામળ; પણ એની કોરતા અકોમળ. સાગણીઓ
 જાતે સુકુમાર; પણ એનાં જન્મનો છોડમાં નહોતે એવાં.
 સંઘટ્ટના — સંઘર્ષણ

પં. ૨૩ જલનો પ્રવાહ સદા વલે જતો હોય; છતાં એની તાણ કાયમ
 અનુભવાતી જ હોય.

પં. ૨૫ સુપંક — (૧) પુષ્કળ કાલવ (૨) સાક્ષ્યો અને પ્રસોભનો.

પં. ૩૨ અમારે હંમેશાં બીમસેનના અડગ પગ જેવા બની જવું રહું.

પં. ૩૫ થી ૪૧ — અને આ બધું પણ અમારે કરવાનું હોય છે
 જગતમાં રહેતાં ને તેની વધી જ જવાગદારીઓનો બોલો ઉદારતા
 ઉદારતા.

પં. ૩૬ અવિચોળ્ય — જેને છૂટાં ન પાડી ચકાવ તેવું.

પં. ૪૦ શેવ — શેવનામ. શેવનામ જેમ ધરતીનો બાર ધારણ કરી રહ્યો
 છે તેમ પૂવ પણ એ બાર ધારણ કરી રહ્યો છે.

- પં. ૪૧ બૃહદ્ — મોટો; લાંબો. દુર્હાર — અત્યંત મોટા ભારવાળો.
- પં. ૪૨ પરાર્થ — એકડા પર સત્તર મીંડા વાળો આકડો અહીં અસંખ્યના અર્થમાં.
- પં. ૪૨ થી ૪૬ માથાપર કરોડો દંતનો બોળે; ને પગમા કરોડો ઘોડાઓના વેગવાળા જલપ્રવાહની ચૂડ. એ જન્ને વચ્ચે અમારે અમારી સ્થિરતાને સાચવી રાખવી રહી. ને આખા જગતની અખંડ ગતિની માત્ર એક જ નહિ પણ અનેક ગંગાઓને અમારે પણ અનેક શ કરે જનીને અમારી જટામા ઝીંતવી રહી.
- પં. ૪૫ ' ગતિઓની કે' ગગને ' વાયવું.
- પં. ૪૬ જનપદો — મનુષ્યોના પગ ચર્ધા — વ્યવહાર.
- પં. ૫૫ થી ૫૭ અમને ચૂંમીઓ મળે છે મગરની દાઢી ને જળચરોની છબની. અમને મડન થાય છે તૂટી પડેલા કિનારાઓની મારીનું અને અમને અર્થના — પૂજા — મળે છે તથુર્ષને આવતાં વૃક્ષોના કાંટાઓની.
- પં. ૫૮ ચંતરી — જૂતડીઓ.
- પં. ૬૦ ભયનક ભૂતાવળોની વચ્ચે જિભા રહેલા ચિવના મથો ન હોઈને નળે તેવી રીતે —
- પં. ૬૨ જગદ્ભર — જગતનો બાર
- પં. ૬૩ પરમ તોષ — અત્યંત સતોષ
- પં. ૬૬ અનસ્ત — જે કદિ આયમતો જ નથી. અટકતો જ નથી એવા.
- પં. ૬૮ થી ૭૧ અમે અત્યંત દરબારાળા છીએ જગતની બધી તોનિગતને અમે અમારામા કિનારી લીરી છે અને આ વિશ્વના અત્યંત ચચન પ્રસાહના જિડામા જિડા તનમા અમારા નખ જરાવીને અમે ભાત્રી રણા છીએ આ બધા મયનના વચ્ચે નિશ્ચય રહેવાનો અમારો પુરુષાર્થ અમે સાધી રહ્યા છીએ. જનજુ પુરુષાર્થી ઇન્દ્રના અતુલ વજનનાં અમે આગળા ન હોઈએ !

૫. ૫૭ વિરાટની પગલી — વિરાટ : પરમાત્મા આ જીવનની તેમ જ જગતની સૌમ્ય અને દલિત ઘટનાઓમાં જ નહિ પણ રુદ્ર અને બીજા ઘટનાઓમાં પણ વલસી રહ્યો છે. એનું સ્વરૂપ અજોરણીયાનું અને મહત્તો મહોયાનું છે. એને પામી શકાય છે માત્ર એનાં દર્શન કરવાની ઉત્સુકતાથી, નમ્રતાથી અને તેને સર્વસ્વ સમર્પણ કરી દેવાની તત્પરતાથી.

પં. ૬ અંબર — વસ્ત્ર.

પં. ૨૬ છબ્બું — છળી ગયેલું; ચમકીને ખેંચી ગયેલું.

૫. ૬૦

પં. ૫ અન્ધિઅંધ — ગઠિતું બંધન.

પં. ૬ જગતનાં કર્તાઓની જંગળમાથી છૂટવા હું જેમ જેમ વધારે ને વધારે મયતો જઈ હું તેમ તેમ એ જંગલો મને વધારે ને વધારે વળગતી જાય છે.

પં. ૬ તરવતું ટૂંપણું — શાનની ઝીણીને ચીકણી, છતાં અર્થહીન વાતો.

પં. ૧૧ ફાલગુની ચેતના — વસંતનું ચેતન્ય.

પં. ૨૮ પૂર્ણિમા અર્બુદ — પરિપૂર્ણતાનો સમુદ્ર. જીવન આપું પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે.

પં. ૩૦ નિર્વાણ — મોક્ષ.

૫. ૬૨ ગિરનાર-સનાતન સ્થિતપ્રજ્ઞતાનું પ્રતીક

પં. ૩ ધારામ્યુદે — વરસાદનાં વાદળાંઓમાં.

પં. ૫ ઉત્તુ ગતા — જિંઘાઈ નગરાજ — ગિરિરાજ દિમાસય

પં. ૭ માનદંડ — માપવા માટેનો દંડ

પં. ૧૫ કંઠરમાં — ગુફાઓમાં

પં. ૧૮ આખી પૃથ્વી એ વખતે પુરુષાર્થ કરવા માટેનું ક્ષેત્ર લાગતી છે

પં. ૨૬ વિપર્ધય — દેશ્વાર.

પં. ૪૨ બિંધીપણ — જવ ઉપજાવે તેવી.

૫૬ શરણ — શરણે જવા યોગ્ય.

૬૩ મલયનાહક — પ્રણય કરવા વાળા.

પં. ૭૦ યાદવી — માદવારથળી.

પં. ૭૩ પરમાત્મપ્રપત્તિ — પરમાત્માને સર્વે સમર્પીને એને
શરણે જવાની વૃત્તિ.

પં. ૭૪ અમારિ — અહિમા

પં. ૭૭ સતીનાં — રાણકદેવીના

પં. ૮૦ ભોગાવહે — ભોગાવો નીને તીરે.

પં. ૯૧ જીવનોત્ક્રમ — જીવનની ઉત્ક્રાન્તિ.

પં. ૯૨ જગતની વૃદ્ધિ અને ક્ષય પ્રકૃતિના જે અટલ નિયમ પ્રમાણે થઈ
ગઈ છે તેને તું જોઈ રહ્યો છે.

પં. ૯૫ કૌરવશૃંગ — ભેરવજપનું શિખર.

પં. ૯૭, ૯૮ રાણક રાખેગારની પ્રીતિ એ દામ્પત્યનું અમૃત અને
ભનુંદાર પિંગલા વિશેની લોકકથા એ દામ્પત્યનું ઝેર.

પં. ૧૦૪ ભવજલાર્ણવ — ભવસાગર

પં. ૧૦૫ શીર્ષ વિશીર્ષ — ચીરેચોરા થઈ ગયેલા

૫. ૬૮ આજે આખો દિવસ —

પં. ૭ એના આવિર્ભાવો જડ હશે કે રસભર્યા, તેની મને ખબર નથી.

પં. ૧૨ હેજ — હેત.

પં. ૧૫ નિર્ધારક્રમ — વિશ્વ રચનાનો અટલ ક્રમ.

૫. ૭૧ તાદાત્મ્ય

પં. ૧૨ નગરની અગ્નિ જેની બધી છંપાધિઓ, જંજળી શાન્ત થઈ
જાય છે.

પં. ૧૩ તાદાત્મ્ય — એકતા, પ્રકૃતિની સાથે.

પં. ૧૫ નિઃસરસ્થાન — ગહેદાણ.

૫. ૭૨ અતૃપ્ત તૃપ્તા — મારી ધડા તો મારા જીવનકાળ દરમ્યાન જ
મારી પ્રજાની અભિલાસને નોપરાની છે. એ અન્તરની તૃપ્તા છીપે
નહિ અને મરણ પછી મારું અદ્ભુત યાચ તેમા ॥ વળે ?

- ૫ ૯ વૈશ્રવણ — કુમેર
- ૫ ૧૦ યુપતિ — ઇન્દ્ર
- ૫ ૧૧ બ્રહ્મતનયા — સરસ્વતી
- ૫ ૭૩ પિરામિડ — આ પિરામિડ કોઈનું યગોગાન નથી, કોઈ મહાન રાજાનીનું આરક નથી મનુષ્યની સૂક્ષ્મ બુદ્ધિનું સત્તાનું કે સામર્થ્યનું સભા છુ પણ નથી એ તો છે મનુષ્યની બુદ્ધિએ રચેલી મરજેતા મહાકાનની સ્તુતિ ને પ્રાર્થના કે ' મને જે પગ જીતી જવા દે ' પિરામિડની ત્રિશૂળ કે મૂર્તિ સાથે સરખામણી બહુ સુંદર નથી
- ૫ ૬ પિરામિડો બાધવા માટે શુભાગેનો ઉપોગ કરવામા આ મેં હતો
- ૫ ૭૪ લક્ષ્મણની આવી હેરખી છા — ખુમારી ચડે તો લક્ષ્મણ દર થાય ને ત્યારે જ એકતાની સાચી ધન્યતા અનુભવાય આ ભાવને સન્મા સમયના અન્દોહ્યના વર્ણનદ્વારા આરેખવામા આવ્યો છે કાવતી ડેટલીક પદ્ધતિઓ કુબોધ છે
- ૫ ૭૫ સ્મૃતિવેલાને —
- ૫ ૫૮ શમી ગયેલા પ્રીતિના તરવેા ફરીથી પાછા બને કદિ વ્યક્ત ન થાય
- ૫ ૭૬ ક્ષીરનીર — ક્ષીર શુદ્ધ સાત્ત્વિક અશરીર પ્રેમ અને નીર રચ્ય દેહવાસના
- ૫ ૯ રૂપસેદ — જુદા જુદા રૂપોનો ભેદભાવ
- ૫ ૧૦ અગમ — કોઈ પણ જાતની કામના વિનાનો
- ૫ ૯ થી ૧૨ અર્થ બરાબર સ્પષ્ટ થતો નથી
- ૫ ૧૪ અરવા — રવ અવાજ વિનાની સમાધિમા બધા શાન્ત થઈ ગયા છે
- ૫ ૭૮ મેહુલા — મેહુનો એટલે હૃદયને તૃપ્ત કરે એવી આત્મા સમાજ રચનાનું પ્રતીક
- ૫ ૫ શેહ — ચિના
- ૫ ૬ ખડા — વાદળની ઘડા

૫. ૭૬ આજીવન ગાયકો —

પં. ૯ ભેરી બિભાસી — બિભાસ રાગની ભેરી. બિભાસ પ્રાતઃકાળે ગવાય છે.

પં. ૧૮ એમ કરતાં કરતાં બલે જીવન આપું ખર્ચાં જાય તે ધડપણુ આવે.

૫. ૮૧ હેમંતની મધરાત —

પં. ૧ શરાબતર — શરાબના ધેનથી ચક્રચૂર બનેલા.

પં. ૩ ધ્યાસહીન યંત્રાલયો — નિષ્પ્રાણ કારખાનાંઓ.

પં. ૧૩ ઓવર — સરોવર

પં. ૧૮ ઉકુ — તારા

૫. ૮૩ ભતવારીનું ગીત —

પં. ૧ ગાધણુધણી — ગોવાળ.

પં. ૬ ભતવારી — ભતવાલી; મઢીલી.

૫. ૮૪ ઝંખના — પરમાત્માનું સ્વરૂપ વિરાટ છે તે મનુષ્યની આંખ નાનકડી છે. તેમ છતાં એ સ્વરૂપનું દર્શન કરવા માટે એ આંખ આકુળ વ્યાકુળ ધર્મ ગર્હ છે. તે સુચરાચર વિશ્વના ખીજ બધા પદાર્થોની માફક મનુષ્યનો પ્રાણગર્ભયો પણ એ દર્શનને માટે જૂરી રહ્યો છે.

૫. ૮૫ રાગગન મોટાભાઈને —

પં. ૧૪ ગિરા — વાણી

૫. ૮૬. પં. ૮ પદ્યગા — લક્ષ્મી.

પં. ૬ નિરર્ગળા — પુષ્કળ

પં. ૧૩-૧૪ જગતને શોભાવનારા પદાર્થોમાં મારા પદાર્થની — મોટાભાઈની ગણતરી બલે ન થતી હોય.

પં. ૧૫. ૧૬ પણ મારું તો એ અવર્ણનીય દ્રવ્ય હતા, મારા જગતની અકલ્પ્ય શોભા હતા. મને અધન્યને એ અલ્પદ્રવ્ય દ્રવ્ય હવે ક્યાં મળવાનું ?

- પ. ૧૮ સ્મૃતિવિદ્યુત — વીજળીના સળાકાની માફક એકાએક ને અણધારી ઝગડી જતી સમજોની પરપરા.
- પૃ ૮૭. પ ૨ પ્રવાહધર્મે — પ્રાતઃપ્રાપ્ત કર્તવ્યમા; મનુષ્ય તરીકે ને ને કર્તવ્યે પ્રાપ્ત થાય તે તે કરવામા.
- પ. ૭ અપકાર્ય — ખરાબ કામ.
- પં ૬ પડી કાધ — કાધ પર પડી હની તે.
- પ ૧૨ કટુ — કડવો; કારણ કે બલનવાના જીવનમને સૂકવી નાખે તેવો.
- પ. ૧૬ તમે — અમે પાંચ ભાઈઓમાં ધર્મની — કર્તવ્યપરાયણતાની મૂર્તિ જેવા તમે.
- પ ૧૭ પ્રકૃતિ — કુદરતી નિયતિ; કારણ કે પૃથ્વી, અપ્, તેજ, વાયુ અને આકાશ, એ પાંચે મહાભૂતો એકગીજ થી જુદા જુદા રહેતા હોય છે જીવતા મનુષ્યના શરીરમા એ પાંચે મહાભૂતો એક બીજ સાથે મધાએના હોય છે માટે એ નિનકુદરની; મૃત્યુ પગી એ મહા ભૂતો જુદા પડીને પોતપોતાના મહાભૂતોની માથે મળી જાય છે માટે એ કુન્તી નિર્ધાત.
- પ. ૨૦ ઝન — સનાન અને ત્રિકાનામાધિન સૃષ્ટિક્રમ
- પૃ. ૮૯ બે પૂર્ણિમાઓ — શરત પૂર્ણિમાને દિવસે જીવનને પકેવી વાર કરવાના યાગ થયો, વૈશાખી રાત્રિએ પ્રિયવ્રાજની મુખપૂર્ણિમાનું દર્શન થયું. આ મને પૂર્ણિમાઓ જીવનમા અવિરમરણીય રીતે ગુણાઈ ગઈ છે
- પં. ૯ કૌમુદીના ઘન સમમાધો થડયો હોય તેવો.
- પ. ૧૧ ગેરજસમેની — ગેરજ સમયે હસમેજાપ થયો તે વખતે
- પૃ. ૯૦ અમરવેલ જેમ પેતે તાજ રહે તે માટે તરુ પર પરાપજીવી બનીને તેનું જીવનસત્ત્વ ચૂસી લે છે તેમ તુ ન કરતી પણ બસે અરધી ધડીને માટે પણ મારા દિવમા તુ તાજગી બરજે.
- હાં રાત થન પૂરી —
- ૪ જામ — પ્વાનો

- પં. ૫ મહેતાબ — ચન્દ્ર
- પં. ૧૨ બેહિસ્ત — સ્વર્ગ
- પં. ૧૩ પેરની હિના — પગની મેંદી
- પં. ૧૭ આફતાબ — સૂર્ય
- પૃ. ૯૨. પં. ૩ મિસ્કીન — મુશ્કીસ
- પૃ. ૯૪. કાંકરિયાની શરત્પૂર્ણિમા —
- પં. ૩ કૌમુદીની — ચન્દ્રિકાની.
- પં. ૧૩ અમલક કરની — અમલકાન આપતા હાથની.
- પૃ. ૯૫. પં. ૧ મદનવેગે — કામદેવના આવેગથી.
- પં. ૨ ખંડિતા — પોતાનો પ્રિયતમ પોતાની શોકને ત્યાં રહી આવ્યો હોય તે જોઈને મનમાં બળી જતી નાવિકા.
- પં. ૧૬ અચુત — આ શબ્દ અહીં અસંખ્ય, અગણિત એવા અર્થમાં વપરાયો છે.
- પૃ. ૯૬ ચામિનીને કિનાર — રાત્રિના કિનારા પર, સંધ્યા સમયે.
- પં. ૬ હાયાચિત્રો, કારણ કે રૂપરંગ સ્પષ્ટ નથી થતાં હોનાં, માત્ર ઓછાવા જ દેખાતા હોય છે.
- પં. ૧૧ નિર્ઝરી — ઝરણી.
- પં. ૧૨ મર્મરે — મર્મર કરી રહે છે.
- પૃ. ૯૮ અમે દરિ — પં. ૨ તગર ખુબ્બ — એક જાતનાં સફેદ ફૂલ.
- પં. ૩ ચન્દ્ર બલે એક પછો એક રાશિમાં ફર્યા કરે.
- પં. ૧૦ થી ૧૪ જે ચિરપ્રવાહ અનન્ત જીવનોમા મુગેલુમથી કવન કરી રહ્યો છે તેના અમે તો અમથા એવા તરગમાત્ર જ છીએ. સાચા કવિમાં બે વસ્તુઓ જોઈએ: સાતત્ય અને વૈચિત્ર્ય. એ બે પેલા ચિરપ્રવાહમાં છે, અમારામાં નથી. માટે સાચો કવિ એ ચિરપ્રવાહ, અમે નહિ.

પૃ. ૧૦૨ કાવડિયો — કાવડ ઉપાડીને ચાલનારો.

પ. ૫ માવડિયા — માનું કલે કશું કરનારો.

પં. ૨૦ ટગડાળે — જીંઘામાં જીંઘો ડાળે.

પૃ. ૧૦૪ સ્ટીમર પર — પૃથ્વી એ સ્ટીમર.

પં. ૬ કપ્તાન — આ પૃથ્વીનો મુકાની, પરમાત્મા.

૮ ૧૦૫ પં. ૪ શુક્રે ખુદા-ખુદાનો આભાર

૧. ૧૦૬ શીખ મધ્યાહ્નમાં —

૧. ૨ ભાસ્વતી — તેજવાળી

૧. ૫ અંબરતલે — આકાશમાં

૧. ૧૩ કલાંતિ — ચાક

૧. ૧૫ નિઃશ્વાસતી — નિસાસા નાખતી

૧. ૧૬ મૂર્છનાગ્રસ્ત — મૂર્છામાં પડેલી 'મૂર્છા' માટે મૂર્છના શબ્દ
ખરાખર નથી.

૧. ૧૧૦ પં. ૨ સિકંત — સિંચાગેલી; બીની.

૧. ૧૧૧ પં. ૩ મુખર — વાચાળ; બોલવું.

૧. ૧૧૨ ગુરુ ને ગોરખ —

ગુરુ તે પરમાત્મા; ગોરખ તે જીવાત્મા, મનુષ્ય.

૧. ૭ વનરાવન — અહીં વને વનના અર્થમાં આ શબ્દ વપરાયો છે

૧. ૧૭ ખગેળવેદ-ખગેળવિદ્યા.

૮ ૧૧૩ પં. ૫ ખાત — ખાતઃકાળ, સવારનો સમય.

૧. ૬ ગમે ત્યારે સૂર્ય જેવું અજગ્રાણું ફેલાવી શકે એવી વીજળી તેનું
હાથમાં જ છે

૧. ૧૧૪ માઘકેરી સવારે —

૧. ૩ હેરી હેરી — લલકારી લલકારીને

૮ નવઅનુભવો — પહેલી જ વાર અનુભવાતો.